

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazma hüququnda

Fətullayev Pərvin Tofiq oğlu

**“MÜASİR ŞƏRAİTDƏ DÖVLƏT MALİYYƏSİNİN APARICI VƏ
İSTİQAMƏTLƏNDİRİCİ ROLUNUN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ”**
mövzusunda

MAGISTR DISSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı:

060403 «Maliyyə»

İxtisasın şifri və adı:

“Maliyyə menecmenti”

Elmi rəhbər:

dos. Bədəlov Ş.Ş.

Magistr proqramının rəhbəri:

prof. Kərimov A.M.

Kafedra müdiri:

prof. Həsənli M.X.

BAKİ-2015

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
FƏSİL I. DÖVLƏT MALİYYƏSİNİN ZƏRURİLİYİ, İQTİSADI MƏZMUNU VƏ ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI.....	8
1.1. Dövlət maliyyəsinin zəruriliyi, iqtisadi məzmunu və əhəmiyyəti.....	8
1.2. Maliyyə sistemində dövlət büdcəsinin yeri və rolu.....	12
1.3. Dövlət maliyyəsinin aparıcı həlqəsi kimi dövlət büdcəsi xərclərinin əsas istiqamətləri.....	23
FƏSİL II. İQTİSADI-SOSIAL İNKİŞAF XƏRCLƏRİNİN MALİYYƏ TƏMİNATINDA DÖVLƏT BÜDCƏSİNİN APARICI ROLUNUN ARTMASI.....	34
2.1. İqtisadi inkişaf üzrə xərclərinin maliyyələşdirilməsində büdcənin rolu.....	34
2.2. Dövlətin sosial siyasətinin maliyyə təminatında dövlət büdcəsinin rolunun artması.....	43
2.3. Dövlət büdcəsinin müdafiə və idarəetmə üzrə xərc istiqamətləri.....	53
FƏSİL III. DÖVLƏT MALİYYƏSİNİN TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ BÜDCƏDƏNKƏNAR DÖVLƏT FONDLARININ MAHİYYƏTİ VƏ ƏHƏMİYYƏTİ.....	59
3.1. Büdcədən kənar dövlət fondlarının formalaşması və inkişafı.....	59
3.2. Dövlət sosial müdafiə fondunun və icbari tibbi sığorta fondunun məqsədi və əhəmiyyəti.....	63
3.3. Dövlət Neft Fondunun yaradılmasının məqsədi və istifadə istiqamətləri.....	71
NƏTİCƏ.....	76
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	79

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin ideyaları əsasında müəyyənləşdirilmiş və Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası nəticəsində Azərbaycanın maliyyə-büdcə sistemi də sürətlə inkişaf etmişdir. Müstəqillik illərində ölkəmizin dövlət maliyyəsi və onun aparıcı tərkib hissəsi olan dövlət büdcəsi də iqtisadi inkişafı mütənəsiblik təşkil edərək sürətlə artıb. Hazırkı dövrdə Qafqazda bütün məsələlərdə, liderlik edən Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin həcminə görə də regionda birinci yerdədir.

Azərbaycanda iqtisadiyyatın dinamik inkişafı dövlətin iqtisadi əsaslarının daha da möhkəmlənməsinə, xüsusilə qeyri-neft sektorunun infrastruktur sahələrinin, regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi, yoxsulluğun azaldılması, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması və digər məsələlərin həlli istiqamətində daha təsirli tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün əlverişli imkanlar yaratmışdır. 2003-2013-cü illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatı 3,4 dəfə, qeyri-neft sektoru 2,4 dəfə artmışdır. Son 10 ildə Azərbaycanın strateji valyuta ehtiyatları 30 dəfədən çox artaraq 50 milyard dollardan çox olmuşdur. Yoxsulluq səviyyəsi 6 faizə, işsizlik isə 5,2 faizə qədər azaldılmışdır. 2013-cü ildə ÜDM istehsalı 5,8 faiz artaraq 57,7 milyard manatdan artıq olmuşdur. Son 10 ildə ÜDM istehsalı hər il orta hesabla 12,4 faiz artmışdır. Dövlət büdcəsinin həcmi 19 dəfədən çox artaraq 20 milyard manata çatmışdır. 2003-2013-cü illərdə ölkə iqtisadiyyatına 150 milyard dollardan çox sərmayə yatırılmışdır. Bütün bunlar onu göstərir ki, ölkənin iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə onun maliyyə potensialı da güclənir, maliyyə sisteminin, o cümlədən dövlət maliyyəsinin sosial-iqtisadi inkişafda, əhalinin rifah halının yaxşılaşmasında, dövlətin müdafiə qüdrətinin möhkəmlənməsində rolu daha da artır.

2014-cü ilin dövlət büdcəsinin gəlirləri 18384,0 mln. manat və xərcləri 20063,0 mln. manat təsdiq edilmişdir ki, bu da ÜDM-in müvafiq olaraq 31,4 və 34,3 faizi həcmindədir. Bu müstəqillik illərində qeydə alınan ən yüksək göstəricidir.

Funksional istiqamətlər üzrə 2013-cü ilə nisbətən 2014-cü ildə sosial müdafiə və sosial təminat xərcləri 14 faiz, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq xərcləri 13,9 faiz, elm xərcləri 12,5 faiz, səhiyyə xərcləri 8,4 faiz, təhsil xərcləri 8 faiz, mədəniyyət, incəsənət, informasiya və idman xərcləri 7,5 faiz, müdafiə xərcləri 7,1 faiz, iqtisadi fəaliyyət xərcləri 19 faiz, nəqliyyat və rabitə xərcləri 8,7 faiz, mənzil və kommunal təsərrüfatı xərcləri 14,6 faiz artımla təsdiq edilmişdir.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin ölkəmizin inkişafı üçün müəyyən etdiyi strateji xəttə və prioritet vəzifələrə uyğun olaraq dövlət maliyyəsi və onun aparıcı tərkib hissəsi olan dövlət büdcəsi ölkənin iqtisadi qüdrətinin daha da artırılmasına, iqtisadiyyatın stimullaşdırılmasına, onun səmərəliliyinin və dayanıqlığının təmin edilməsinə, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinə, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılmasına, istehsal və sosial infrastrukturların müasir tələblər səviyyəsində qurulmasına, əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasına maliyyə təminatı yaradır.

Ona görə də hazırkı dövrdə dövlət maliyyəsinin və onun aparıcı həlqəsi kimi dövlət büdcəsinin zəruriliyini, sosial-iqtisadi mahiyyətini, iqtisadi, sosial-mədəni quruculuqda oynadığı rolu və eləcə də onun inkişaf istiqamətlərini dərinlən öyrənməyə və elmi-nəzəri araşdırmalar aparmağa böyük ehtiyac vardır. Bu baxımdan magistr dissertasiyası kimi seçdiyim mövzunun aktual məsələlərdən birinə həsr olunduğunu göstərmək olar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Azərbaycanın ardıcıl islahatlara və strateji proqramlara əsaslanan dinamik sosial-iqtisadi tərəqqisi ilə yanaşı onun maliyyə sistemi və onun aparıcı tərkib hissəsi olan dövlət maliyyəsi, xüsusilə dövlət büdcəsi də ildən-ilə inisaf edir və təkmilləşir. Qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə sistemində xüsusi yer tutan dövlət maliyyəsi dövlət hakimiyyəti və dövlət idarəsi orqanlarının vəzifə və funksiyalarının həyata keçirilməsinin maliyyə təminatında əvəzsiz rol oynayır. Dövlət maliyyəsi və onun aparıcı həlqəsi olan dövlət büdcəsi dövlət hakimiyyəti orqanlarının ümumdövlət vəzifələrinin və funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün lazım olan pul vəsaiti fondlarının

yaradılması və istifadə olunması prosesində meydana gələn pul münasibətlərini ifadə edir. Dövlət maliyyəsinin digər mühüm tərkib hissəsi kimi büdcədənəkar dövlət fondlarının da sosial-iqtisadi inkişafda rolu getdikcə artır.

Dövlət hakimiyyəti orqanlarının sosial-iqtisadi inkişaf və digər ümumdövlət vəzifələrinin həyata keçirilməsi üçün lazım olan maliyyə resurslarının formalaşdırılması və istifadə olunması başlıca olaraq dövlət büdcəsi və büdcədənəkar dövlət fondları vasitəsilə yerinə yetirilir.

Azərbaycan Respublikasında dövlət maliyyəsinin tərkib hissəsi kimi dövlət büdcəsi və büdcədənəkar dövlət fondlarının formalaşması yeni şəraitə uyğun maliyyə münasibətlərinin meydana gəlməsini əks etdirir. Yeni şəraitdə dövlət büdcəsinin və büdcədənəkar dövlət fondlarının formalaşması və dövlətin strateji sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının maliyyə təminatında rolunun müəyyən edilməsi tədqiqat işinin əsas məqsədini təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin ölkəmizin inkişafı üçün müəyyən etdiyi strateji xəttə və prioritet vəzifələrə uyğun olaraq sosial-iqtisadi vəzifələrin həllinə, əhalinin yaşayış və məşğulluq səviyyəsinin artırılmasına, dövlətin müdafiə qüdrətinin möhkəmləndirilməsinə, regionların və sahibkarlığın inkişafına və digər ümumdövlət vəzifələrinə dair məqsədli dövlət proqramlarının maliyyələşdirilməsində dövlət maliyyəsi və xüsusilə dövlət büdcəsi və büdcədənəkar dövlət fondları əvəzsiz rol oynayır. Ona görə də dissertasiya işinin əsas vəzifəsi maliyyə sisteminin əsas tərkib hissəsi kimi dövlət maliyyəsinin, o cümlədən dövlət büdcəsinin və büdcədənəkar dövlət fondlarının iqtisadi-sosial inkişaf proqramlarının və digər ümumdövlət vəzifələrinin həyata keçirilməsində aparıcı və istiqamətləndirici rolunun araşdırılması və yeni şəraitdə dövlət maliyyəsinin ayrı-ayrı həlqələrinin sosial-iqtisadi maliyyətinə aydınlaşdırmaq, dövlət büdcəsinin və büdcədənəkar dövlət fondlarının formalaşması və istifadəsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyən etməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Azərbaycanın dövlət maliyyəsinin və onun tərkib hissəsi kimi dövlət büdcəsinin və büdcədənəkar dövlət fondlarının

formalaşması və istifadə edilməsi prosesində meydana gələn maliyyə münasibətləri sistemi tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının dövlət maliyyəsi, onun tərkib hissəsi kimi dövlət büdcəsi, büdcədənəkar dövlət fondları, eləcə də onların gəlirləri və xərcləri sistemi tədqiqatın obyektini təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dövlətin maliyyə sisteminin əsas və aparıcı həlqəsi olan dövlət maliyyəsinin dövlətin iqtisadi, sosial, müdafiə və digər funksiyalarının maliyyə təminatında rolunun araşdırılması dövlət büdcəsinin, büdcədənəkar dövlət fondlarının gəlirləri və xərclərinin formalaşması xüsusiyyətlərinin aydınlaşdırılması, ölkəmizin inkişaf xarakterindən asılı olaraq cəmiyyətin iqtisadi sosial inkişaf ehtiyacları, müdafiə və digər məqsədləri üçün dövlət büdcəsinin və büdcədənəkar dövlət fondlarının xərclərinin tərkibi və strukturunun xarakterik cəhətlərinin, tədqiqi və onların təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi elmi yenilik kimi qiymətləndirilə bilər.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti. Azərbaycan Respublikasının yeni inkişaf vəzifələrinə uyğun olaraq cəmiyyətin iqtisadi, sosial ehtiyacları, eləcə də dövlətin müdafiə potensialının gücləndirilməsi və digər məqsədlər üçün lazım olan həcmdə maliyyə resurslarının cəlb edilməsi və onlardan məqsədəuyğun və səmərəli istifadə edilməsində dövlət maliyyəsinin aparıcı və istiqamətləndirici rolunun daha da artırılması istiqamətində irəli sürülən təklif və tövsiyələr təcrübi əhəmiyyətə malikdir və dövlət büdcəsinin, büdcədənəkar dövlət fondlarının proqnozlaşdırılması və icrası prosesində istifadə edilə bilər.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə hissəsindən və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İşin I fəslində “Dövlət maliyyəsinin zəruriliyi iqtisadi məzmunu və ümumi xarakteristikası” tədqiq olunmuş, maliyyə sistemində dövlət maliyyəsinin və onun əsas həlqəsi olan dövlət büdcəsinin rolu izah olunmuş, dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərclərinin dinamikası təhlil olunmuş və xərc istiqamətləri göstərilmişdir.

İkinci fəsildə iqtisadi və sosial inkişaf xərclərinin maliyyə təminatında dövlət büdcəsinin aparıcı rolunun artması tədqiq olunmuş, iqtisadi inkişaf və sosial

vəzifələrin həyata keçirilməsində dövlət büdcəsinin rolunun artması göstərilmiş, habelə müdafiə və idarəetmə xərclərinin əsas istiqamətlərinin maliyyələşmə məsələləri şərh edilmişdir.

Dissertasiyanın III fəslində dövlət maliyyəsinin tərkib hissəsi kimi büdcədən kənar dövlət fondlarının rolu və əhəmiyyəti göstərilmiş, Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun, Dövlət Neft Fondunun formalaşması və istifadə xüsusiyyətləri tədqiq olunmuşdur.

İşin sonunda nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı verilmişdir.

FƏSİL I. DÖVLƏT MALİYYƏSİNİN ZƏRURİLİYİ, İQTİSADI MƏZMUNU VƏ ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

1.1. Dövlət maliyyəsinin zəruriliyi, iqtisadi məzmunu və əhəmiyyəti

Dövlət maliyyəsinin zəruriliyi hər şeydən əvvəl əmtəə-pul münasibətlərinin mövcud olması, dövlətin fəaliyyət göstərməsi və onun yerinə yetirdiyi vəzifə və funksiyalarla əlaqədardır.

Ölkənin maliyyə sistemində dövlət maliyyəsi xüsusi və aparıcı yer tutur. Bu da dövlət hakimiyyəti orqanları vasitəsilə dövlətə məxsus vəzifə və funksiyaların həyata keçirilməsi üçün lazım olan pul vəsaitinin səfərbərliyə olunması və məqsəduyğun istifadə olunması zəruriliyindən irəli gəlir.

Dövlət maliyyəsi dövlət hakimiyyəti orqanlarının iqtisadi, sosial, müdafiə və idarəetmə funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün lazım olan pul vəsaiti fondlarının yaradılması və istifadə edilməsi prosesində yaranan pul münasibətləri sistemini ifadə edir.

Dövlət hakimiyyəti orqanlarının iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək və tənzimləmək, dövlətin sosial siyasətini həyata keçirmək, ölkənin müdafiə və təhlükəsizlik səviyyəsini yüksəltmək, digər ümumdövlət tədbirlərini həyata keçirmək və əhalinin həyata keçirmək və əhalinin həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmaq vəzifələrini həyata keçirmək məqsədilə dövlətin sərəncamına daxil olan pul vəsaiti fondlarının yaradılması və istifadəsi prosesində əmələ gələn iqtisadi münasibətlər dövlət maliyyəsinin iqtisadi məzmunu təşkil edir. Dövlət hakimiyyəti orqanları dövlət maliyyəsi vasitəsilə ölkədə sosial prosesləri tənzimləyir, iqtisadiyyatın aparıcı və prioritet sahələrini inkişaf etdirir, regionların tarazlı sosial-iqtisadi inkişafını təmin edir, əhalinin sosial-mədəni ehtiyaclarını ödəyir və i.ə.

Dövlətin maliyyə resurslarının formalaşması və istifadə edilməsi dövlətin müxtəlif növ mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondları vasitəsilə, o cümlədən dövlət büdcəsi, büdcədən kənar dövlət fondları vasitəsilə həyata keçirilir. Maliyyə sisteminin əsas həlqəsi kimi dövlət maliyyəsi dövlət səviyyəsində mərkəzləşdirilmiş maliyyə resurslarının cəlb edilməsini qanunvericilik aktları vasitəsilə tənzimləyir. Dövlət maliyyəsi vasitəsilə iqtisadi və sosial proseslər

tənzimlənir, elmi-texniki tərəqqinin inkişafı, ölkənin investisiya və innovasiya potensialının gecləndirilməsi təmin edilir. Beləliklə, dövlət maliyyəsi dövlət hakimiyyəti və dövlət idarəsi orqanlarının vəzifə və funksiyalarının maliyyə təminatı üçün lazım olan pul vəsaiti fondlarının yaradılması və istifadə edilməsinin əsas iqtisadi forması kimi çıxış edir.

Dövlət maliyyəsinin tərkib hissəsi kimi dövlət büdcəsi və büdcədənəkar dövlət fondlarının yaradılması və istifadə edilməsi dövlətin vəzifə və funksiyalarının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olan xərclərdən bilavasitə asılıdır. Dövlət büdcəsi və büdcədənəkar dövlət fondları vasitəsilə dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondlarının müxtəlif istiqamətlər üzrə istifadə edilməsi prosesində əmələ gələn iqtisadi münasibətlər sistemi dövlət maliyyəsinin maddi məzmununu təşkil edir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə münasibətləri iqtisadi münasibətlər sistemində aparıcı mövqeyə malikdir, ona görə ki, maliyyə münasibətləri dövlətin və təsərrüfat subyektlərinin sərəncamında olan və onların təsərrüfat və idarəetmə funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulan pul vəsaiti fondlarının yaradılması və istifadə edilməsi ilə əlaqədar olan iqtisadi münasibətləri əks etdirir. Həmin ilkin şərtləri nəzərə alaraq iqtisadi hadisələrin və proseslərin idarə edilməsi bilavasitə maliyyə sistemi vasitəsilə və onun mühüm tərkib hissəsi kimi dövlət maliyyəsi vasitəsilə təmin edilir. Əmtəə-pul münasibətləri şəraitində təsərrüfat prosesləri bölüşdürücü funksiya olmadan mümkün deyildir. Çünki bölgü təkrar istehsal prosesinin mərhələlərindən biri olmaqla, onsuz digər mərhələlər, yəni istehsal, mübadilə və istehlakda həyata keçirilə bilməz.

Qeyd etmək lazımdır ki, müxtəlif təsərrüfat ehtiyaclarının təmin edilməsi, dövlətin digər funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün lazım olan pul vəsaiti fondlarını yaratmadan istehsal mümkün ola bilməz. Ona görə də bu pul fondları bölgü mərhələsində maliyyə vasitəsilə yaradılır, bundan sonra onlar mübadilə mərhələsində natural forma alır, yəni dəyər formasında təşkil edilən pul fondları istehlak vasitələrinin alınmasına xərclənir. Buradan belə nəticəyə gəlmək olur ki, maliyyə, o cümlədən dövlət maliyyəsi obyektiv zərurətdən irəli gəlir. Başqa sözlə,

maliyyə haqqında elm sübut edir ki, maliyyə sadə ev təsərrüfatından tutmuş bütün təsərrüfat subyektləri, müəssisələr və təşkilatlara qədər, eləcə də dövlət səviyyəsinə qədər bütün cəmiyyətə lazımdır. Məhz maliyyə vasitəsilə ailə büdcəsi, yerli orqanların büdcəsi, dövlət büdcəsi formalaşır və məqsədəuyğun istifadə olunur.

Maliyyənin səmərəli təşkili dövlətin çoxcəhətli fəaliyyətində böyük rol oynayır və maliyyə vasitəsilə dövlətin sərəncamında cəmləşdirilən pul vəsaiti fondları dövlətin funksiyaları və vəzifələrinin həyata keçirilməsinə imkan verir.

Əmtəə-pul münasibətlərinin inkişafı, dövlətin meydana gəlməsi və onun funksiyalarının genişlənməsi maliyyənin inkişafını sürətləndirmiş, müxtəlif səviyyəli maliyyə münasibətlərinin meydana gəlməsinə, o cümlədən dövlət maliyyəsinin təşəkkülünə və inkişafına səbəb olmuşdur. Maliyyə sisteminin əsas və aparıcı həlqəsi kimi dövlətin funksiyaları və vəzifələrinin maliyyə təminatı üçün mərkəzləşdirilmiş maliyyə, yəni dövlət maliyyəsi və onun əsas təzahür forması olan dövlət büdcəsi meydana gəlmiş və inkişaf etmişdir.

İqtisadi kateqoriya kimi maliyyənin fərqləndirici cəhəti onda ifadə olunur ki, maliyyə pul formasında təzahür edir, yəni maliyyənin mövcud olmasının ilkin şərti pul münasibətləridir. Maliyyənin digər fərqləndirici cəhəti ondan ibarətdir ki, o, maliyyə resurslarının formalaşması və istifadə edilməsi ilə əlaqədardır. Maliyyə vasitəsilə ümumi daxili məhsulun bölgüsü və yenidən bölgüsü nəticəsində məqsədli təyinatı olan pul vəsaiti fondları yaranır, yəni həm dövlətin sərəncamında olan mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondları, həm də müəssisə və təşkilatların sərəncamında olan qeyri-mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondları yaranır.

Dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondlarına ilk növbədə dövlət büdcəsi və büdcədənkenar dövlət fondları aiddir. Azərbaycan Respublikasında ən böyük və ən əhəmiyyətli büdcədənkenar dövlət fondlarına Dövlət Sosial Müdafiə Fondu, Dövlət Neft Fondu və Dövlət İcbari Tibbi Sığorta Fondu aiddir.

Qeyri-mərkəzləşdirilmiş məqsədli maliyyə fondları (pul vəsaitləri fondları) müəssisə və təsərrüfat təşkilatları səviyyəsində yığım fondu, istehlak fondu, istehsal və sosial inkişaf fondları, ehtiyat və sığorta fondları və s. yaradılır.

Gəlirlərin və yığımın toplanması, müxtəlif məqsədli pul vəsaiti fondlarının formalaşması, bölgüsü və istifadəsi maliyyə mexanizmindən istifadə etməklə həyata keçirilir. Maliyyə mexanizmindən istifadə edilməsi müxtəlif forma və metodların tətbiq edilməsini nəzərdə tutur. Maliyyə mexanizmi vasitəsilə pul vəsaiti fondlarının yaradılması və istifadə edilməsi prosesində maliyyə istehsala əhəmiyyətli təsir göstərir. Maliyyə təcrübi olaraq təsərrüfat sahələrinin bütün növləri ilə qarşılıqlı əlaqədə və qarşılıqlı təsirdə olur. Bu qarşılıqlı əlaqələr bazar iqtisadiyyatı şəraitində daha da genişlənir və dərinləşir. Bazar münasibətləri inkişaf etdikcə yeni maliyyə münasibətləri meydana gəlir, regional və yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyəsi yaranır və beləliklə, qeyri-mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondlarının həcmi də artır.

Cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafında, dövlətin funksiya və vəzifələrinin həyata keçirilməsində, ölkənin məhsuldar qüvvələrinin inkişafında maliyyə sistemi, o cümlədən dövlət maliyyəsi əhəmiyyətli rol oynayır. Maliyyənin bölüşdürücü və yenidən bölgü funksiyası vasitəsilə ümumi daxili məhsulun təsərrüfat sahələri, istehsal bölmələri, istehsal və qeyri istehsal sferaları arasında bölüşdürülməsi baş verir. Yenidən bölgü nəticəsində dövlət büdcəsi və ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı üçün böyük əhəmiyyəti olan büdcədənəkar dövlət fondları yaradılır. Dövlət büdcəsi və büdcədənəkar fondlar vasitəsilə istehsalın inkişafının tənzimlənməsi və stimullaşdırılması təmin edilir, ümumdövlət proqramları, qeyri-istehsal sferasının saxlanması, ölkənin müdafiəsi və idarə edilməsi maliyyələşdirilir, elmi-texniki tərəqqi və digər tədbirlər həyata keçirilir.

Ümumi daxili məhsulun və milli gəlirin yenidən bölüşdürülməsi nəticəsində maliyyə yığım və istehlak fondları arasındakı nisbətlərin tənzimlənməsində mühüm iqtisadi alət kimi çıxış edir.

Maliyyənin əsas həlqəsi kimi dövlət maliyyəsi vasitəsilə maliyyə resursları ölkənin əraziləri arasında, iqtisadi rayonları, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri arasında, istehsal bölmələri arasında yenidən bölüşdürülür. İstehsal sahələri arasında yenidən bölgü maliyyə resursları ölkənin strateji inkişaf proqramlarının sürətlə inkişaf etdirilməsinə şərait yaradır, elmi-texniki tərəqqi və yeni

texnologiyaların tətbiq edilməsinə imkan verir. Maliyyə resurslarının ərazilər üzrə yenidən bölüşdürülməsi regionların iqtisadi və sosial inkişafının tarazlaşdırılmasına yardım edir.

Dövlət maliyyəsinin iştirakı olmadan cəmiyyətin sosial inkişafı mümkün deyildir, çünki ölkənin bütün sosial ehtiyacları və tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi üçün lazım olan maliyyə vəsaiti ümumi daxili məhsulun büdcə və büdcədən kənar dövlət fondları vasitəsilə bölgüsü əsasında təmin edilir. Dövlət maliyyəsi vasitəsilə bütün qeyri-istehsal sferası maliyyələşdirilir, əhalinin sosial ehtiyacları ödənilir, ölkənin müdafiə potensialı gücləndirilir və milli təhlükəsizliyi təmin edilir.

1.2. Maliyyə sistemində dövlət büdcəsinin yeri və rolu

Müasir şəraitində dövlət büdcəsinin zəruriliyi və mahiyyəti dövlətin həyata keçirdiyi funksiyalarla və dövlətin sosial-iqtisadi həyatdakı rolu ilə müəyyən edilir. Ölkənin maliyyə sisteminin tərkib hissəsi olan dövlət büdcəsinin formalaşması və inkişafı tarixi xarakter daşıyır, yəni dövlətin meydana gəlməsi və hər bir tarixi dövrdə onun yerinə yetirdiyi funksiyalarla əlaqədar olaraq fəaliyyət göstərmişdir. Müasir şəraitdə, yəni yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində dövlət büdcəsinin sosial-iqtisadi məzmunu da dəyişilir və konkret tarixi şəraitə uyğun olaraq dövlətin yerinə yetirdiyi funksiyaların və vəzifələrin həyata keçirilməsinə xidmət edir.

Məlum olduğu kimi dövlət aşağıdakı mühüm funksiyaları yerinə yetirir və büdcənin formalaşması da məhz həmin funksiyaların maliyyə təminatı zəruriliyi ilə əlaqədardır:

- iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək və onun tarazlı inkişafını tənzimləmək;
- əhalinin sosial-mədəni ehtiyaclarını ödəmək;
- dövlətin müdafiə qabiliyyətini möhkəmləndirmək;
- dövlət idarəetmə funksiyasını həyata keçirmək, yəni cəmiyyəti idarə etmək;
- Xarici əlaqələri təşkil etmək, xarici iqtisadi, siyasi, mədəni və s. əlaqələri həyata keçirmək və s.

Həmin funksiyaları və vəzifələri yerinə yetirmək üçün dövlət ölkədə yaradılan ümumi daxili məhsulun müəyyən hissəsini pul formasında özünün mərkəzləşdirmiş sərəncamına cəmləşdirməlidir. Deməli, ölkədə yaradılan ümumi daxili məhsulun və milli gəlirin maliyyə-vergi mexanizmi vasitəsilə bölgüsü və yenidən bölgüsü yolu ilə onun müəyyən hissəsi dövlət büdcəsinə cəlb edilir və məqsədəuyğun surətdə istifadə edilir. Buradan aydın olur ki, dövlət büdcəsi ÜDM-nin bölgüsü və yenidən bölgüsü prosesində dövlətin mərkəzləşdirilmiş sərəncamında cəmləşdirilən pul vəsaiti fondunun yaradılması və istifadəsinin iqtisadi formasıdır. ÜDM-nin bölgüsü və yenidən bölgüsü aləti olmaqla büdcə ikitərəfli prosesdən ibarətdir, yəni bir tərəfdən gəlirlərin yaranması, digər tərəfdən pul vəsaitinin xərclənməsi formasında özünü büruzə verir. Başqa sözlə, ÜDM-nin bölgüsü və yenidən bölgüsü prosesində dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondu yaranır və dövlət orqanlarının funksiya və vəzifələrinin yerinə yetirilməsi, əhəlinin sosial ehtiyaclarının ödənilməsi, müdafiə vəzifələrinin təmin edilməsi üçün istifadə edilir.

Büdcə həm də hüquqi dövlət sənədi kimi fəaliyyət göstərir və dövlətin ali qanunvericiliyində öz əksini tapır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının «Büdcə sistemi haqqında» qanunda göstəriləndi ki: «Büdcə - Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət hakimiyyəti və özünüidarəetmə orqanları vasitəsilə dövlətə və bələdiyyələrə məxsus vəzifə və funksiyaları yerinə yetirmək üçün lazım olan pul vəsaitinin yığılması və istifadə olunması üçün əsas maliyyə sənədidir». Bu onu ifadə edir ki, dövlətin və yerli özünüidarəetmə orqanlarının iqtisadi-sosial və digər funksiyalarının yerinə yetirilməsinin maliyyə təminatı bilavasitə büdcə sistemidir. Budcə vasitəsilə ölkədə yaradılan ümumi daxili məhsulun və milli gəlirin əhəmiyyətli hissəsi büdcə mexanizmi vasitəsilə dövlətin mərkəzləşdirilmiş sərəncamına daxil olur və məqsədəuyğun şəkildə istifadə olunur.

Ümumi daxili məhsulun müəyyən hissəsini öz əlində cəmləşdirərək, dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına iqtisadiyyatın ümumi inkişaf sürəti və səviyyəsindən geri qalan sahələrə kapital qoyuluşunu həyata keçirir, təhsil, səhiyyə, müdafiə və digər sahələri maliyyələşdirir. Büdcə ölkədə ÜDM-un yenidən bölgüsünü həyata

keçirir, pul vəsaitləri fondlarının xərc istiqamətlərini müəyyən edir və buna müvafiq olaraq iqtisadiyyatın tarazlı inkişafı dövlət tərəfindən tənzimlənir.

Dövlət büdcəsi müxtəlif icra hakimiyyəti orqanlar səviyyəsində pul fondlarının yaradılması və istifadəsi formasında özünü əks etdirir. İnkişaf etmiş ölkələrdə müxtəlif səviyyəli büdcələr vasitəsilə ÜDM-un 30-50%-i yenidən bölüşdürülür.

Dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərclərinin ÜDM-da xüsusi çəkisi aşağıdakı cədvəl məlumatları ilə xarakterizə olunur.

Cədvəl 1.1.

Dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərclərinin ÜDM-da xüsusi çəkisi

İllər	ÜDM cəmi (mln. man)	Dövlət büdcəsinin gəlirləri (mln.man)	ÜDM-da, %-lə	Dövlət büdcəsinin xərcləri (mln. man)	ÜDM-da, %-lə
2005	12522,5	2055,2	16,4	2140,7	17,1
2006	18746,2	3868,7	20,6	3790,1	20,2
2007	28360,5	6006,6	21,2	686,2	21,5
2008	40137,2	10762,7	26,8	10774,2	26,8
2009	35601,5	10325,9	29,0	10503,9	29,5
2010	42465,0	11403,0	26,9	11766,0	27,7
2011	51157,5	15700,7	30,7	15397,5	30,1
2012	53995,0	17281,5	32,0	17416,5	32,3
2013	57708,2	19496,3	33,8	19143,5	33,2

Göründüyü kimi, büdcə gəlirlərinin ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisi ayrı-ayrı illərdə fərqli olmuşdur. Belə ki, 2005-ci ildə büdcənin gəlirlərinin ÜDM-da xüsusi çəkisi 16,4 faiz idisə, 2012-ci və 2013-cü ildə daha da artaraq müvafiq olaraq 32,0 mg 33,8 faizə yüksəlmişdir.

Dövlət büdcəsi xərclərinin ÜDM-da xüsusi çəkisi 2005-ci ildə 17,1 faiz təşkil edirdisə, sonrakı illərdə bu nisbət daha da artaraq 2013-cü ildə 33,2 faizə çatmışdır.

Dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərclərinin artması bilavasitə iqtisadi inkişafı, ÜDM-un artım sürəti ilə əlaqədardır. Hazırda iqtisadi artım sürətinə görə Azərbaycan dünya ölkələri arasında qabaqcıl yerlərdən birini tutur.

Hər bir ölkənin iqtisadi və siyasi qüdrəti onun dövlət büdcəsilə müəyyən olunur. Belə ki, 2013-cü ilin dövlət büdcəsinin gəlirləri 2005-ci ilə nisbətən 9,5 dəfə artıb və 19,5 mlrd. manata çatıb. Dövlət büdcəsinin xərcləri isə 19,1 mlrd. manata çatıb və ya 8,9 dəfə artıb. 2003-2013-cü illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatı 3,4 dəfə artıb.

2013-cü ildə ÜDM-nin real artımı 2012-ci ilə nisbətən 5,8 faiz təşkil edib və 57,7 milyard manat təşkil edib. Qeyri-neft sektoru 2013-cü ildə 10,0 faiz artmışdır.

Bir sıra beynəlxalq maliyyə və bank təşkilatlarının qeyd etdiyi kimi, hazırda ölkəmiz dünyada ən dinamik inkişaf edən ölkələr sırasındadır. 2013-cü ildə Azərbaycanda adambaşına düşən ÜDM istehsalı artaraq 6207,3 manata çatmışdır.

Dövlət büdcəsinin sosial ehtiyaclarının ödənilməsində və ölkənin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsində rolu daha da artmışdır. 2013-cü ildə ölkəmizin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi məqsədlərinə 1485,0 mln. manat vəsait ayrılmışdır ki, bu da 2008-ci ilə nisbətən 1,4 dəfə çoxdur.

Büdcə-maliyyə münasibətlərini əks etdirən tarixi-iqtisadi bir kateqoriyadır. Dövlət büdcədən özünün vəzifə və funksiyalarını həyata keçirmək üçün əsas iqtisadi alət kimi istifadə edərək, eyni zamanda iqtisadi və sosial siyasəti həyata keçirir. Dövlət büdcəsi vasitəsilə ölkənin sosial sahələrinin maliyyələşdirilməsi təmin edilir; iqtisadi rayonların və ayrı-ayrı sahələrin inkişafı tənzimlənir. Dövlət iqtisadi münasibətlərin bu cür tənzimlənməsi vasitəsilə ölkədə məhsuldar qüvvələrin inkişafını tənzimləyir.

Dövlətin əsas maliyyə bazası olan dövlət büdcəsi mütləq yerinə yetirilməlidir. Bu o deməkdir ki, büdcənin həm gəlir, həm də xərc hissəsinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar olan bütün müəssisə, idarə və qurumlar, həmçinin əhali büdcə qarşısında öhdəlikləri şərtsiz yerinə yetirməyə borcludur. Qeyd edilənlər iqtisadi siyasətin yeri və rolunu daha qabarıq göstərir. Qəbul olunmuş prinsiplərə əsasən, büdcə siyasətinin ən mühüm istiqamətləri büdcə gəlirlərinin yığılımı, büdcə

öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi, dövlət maliyyəsinin vəziyyəti real iqtisadiyyata güclü təsir göstərir. Ona görə də əsas makroiqtisadi göstəricilərin dinamikası həyata keçirilən iqtisadi səmərəliliyini təyin edən əsas göstəricilər bunlardır:

- büdcə gəlirlərinin yığılması səviyyəsi;
- büdcə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi səviyyəsi;
- büdcə kəsirinin kəmiyyəti;
- dövlət borcunun artım sürəti;
- ÜDM-n dinamikası;
- İşsizliyin səviyyəsi və s.

Büdcə iqtisadi kateqoriya kimi maliyyə sisteminin tərkib hissəsidir və maliyyənin funksiyalarını özündə əks etdirir. Büdcə aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

- Ümumi Daxili Məhsulun yenidən bölgüsü;
- Dövlətin sosial siyasətinin həyata keçirilməsinin maliyyə təminatı;
- İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi;
- Mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitləri fondlarının yaradılması və istifadəsi

üzərində nərazət.

Qeyd edilən bütün bu funksiyalar mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, ÜDM-n yenidən bölgüsü zamanı dövlətin əsas məqsədi qeyri-adi istehsal sahələrinin maliyyələşdirilməsinə, həmçinin sosial müavinətlərin maliyyə təminatına nail olmaqdır. Təbii ki, hökumət sosial siyasətin həyata keçirilməsi üçün pul vəsaitlərinə malik olmalıdır. Bu zaman maliyyə mənbəyi kimi fiziki və hüquqi şəxslərdən tutulan vergilər, həmçinin qeyri-vergili gəlirlər çıxış edir. Mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitləri fondlarının yaradılması və istifadəsi üzərinə nəzarətin əsas məqsədi daxilolmaların tam yerinə yetirilməsi və xərclərin təyinatı üzrə aparılmasıdır. Büdcə vasitəsi ilə ÜDM-in yenidən bölgüsü ikitərəfli prosesdir:

- büdcə gəlirlərinin yaradılması;
- büdcə vəsaitlərinin istifadəsi (büdcədən xərclərin maliyyələşdirilməsi).

Büdcənin gəlirləri Azərbaycan Respublikasının, Naxçıvan MR-nın və yerli özünümüdafiəetmə orqanlarının müvafiq qanunvericilik aktları ilə müəyyən

alınmış qaydada dövlət büdcəsinə, Naxçıvan MR büdcəsinə yerli büdcələrə daxil olan vergilər, rüsumlar və digər daxilolmalardır. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin təsdiq etdiyi «Dövlət büdcəsinin təsnifatı»na əsasən dövlət büdcəsinin gəlirləri 4 mənbədən formalaşır.

1. Vergilərdən daxilolmalar (əhalidən və hüquqi şəxslərdən tutulan gəlir və mənfəət vergisi, məcburi dövlət sosial sığorta haqları, mülkiyyətdən vergilər, mal və xidmətlərdən tutulan vergilər; xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergi və gəlirlər);

2. Vergi olmayan gəlirlər (xüsusi vəsaitlərdən daxilolmalar; rüsumlar, hədiyyələr, cərimə və sanksiyalar üzrə daxilolmalar və s.);

3. Əsaslı gəlirlər (dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsindən daxil olan gəlirlər);

4. Rəsmi qaydada alınan vəsaitlər (cari və əsaslı ödənişlər; alınan subsidiya; dotasiya; ssuda və s.).

Büdcə gəlirlərinin yaranması prosesində yeni yaranan ÜDM-n bir hissəsinin dövlətin və bələdiyyələrin xeyrinə məcburi yenidən bölgüsü baş verir. Bunun nəticəsi olaraq tərəflər arasında, yəni dövlət və bələdiyyə orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında maliyyə münasibətləri yaranır. Büdcənin gəlirlərinin strukturunda vergilərdən daxilolmalar xüsusi çəkiyə malikdir. Qeyd etmək lazımdır ki, vergilərdən daxilolmaların büdcənin gəlirləri içərisində xüsusi çəkisi hər il artır. Bunun da əsas səbəbi son illərdə ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş strateji kursun prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilmişdir.

Belə ki, aparılmış özəlləşdirmə və yaradılan investisiya mühiti özəl bölmənin inkişaf etməsinə və dövlət büdcəsinə daha çox verginin ödənilməsinə münbit şərait yaradıb.

Büdcənin gəlirlərinin strukturu dəyişkəndir və konkret iqtisadi şəraitlə əlaqədardır. İnkişaf etmiş ölkələrdə birbaşa vergilər daha çox xüsusi çəkiyə malik olduğu halda, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə dolayı vergilər üstünlük təşkil edir. Bunun da əsas səbəbi ondan ibarətdir ki, dolayı vergilər idarəetmə aparatının inkişafını tələb etmir.

Büdcənin xərcləri - büdcə təsnifatına uyğun olaraq dövlət büdcəsindən; Naxçıvan MR büdcəsindən və yerli büdcələrdən tələbatları ödəmək üçün ayrılan vəsaitidir. Büdcədə əsas maddələri üzrə büdcə xərclərinin məbləği müəyyən edilir. Həmçinin, büdcə xərcləri hesabına büdcə vəsaitlərinin dotasiya, subsidiya və subvensiya formasında büdcə sisteminin səviyyəsi üzrə yenidən bölgüsü baş verir. Büdcə xərcləri bu halda qaytarılmamaq prinsipi üzrə maliyyələşdirilir. Büdcə xərcləri də əsasən ictimai-siyasi, iqtisadi və sosial vəziyyətdən asılı olur və bununla bağlı olaraq da dəyişir.

Milli iqtisadiyyatın inkişaf etməsində, istehsalın stimullaşdırılmasında və həmçinin cəmiyyətin sosial inkişafında dövlət büdcəsinin çox böyük rolu var. Dövlət büdcəsinin rolu həm kəmiyyət; həm də keyfiyyət baxımından qeyd olunur. Kəmiyyət təsiri dedikdə, hansı istiqamətə nə qədər vəsait yönəldilməsi başa düşülür. Keyfiyyət təsiri isə 2 cür təhlil edilir. Bir tərəfdən vergilərin düzgün qurulması və vəsaitlərin səmərəli xərclənməsi, digər tərəfdən büdcə vasitəsilə nəzarət həyata keçirilir. Büdcə hər bir ölkədə iqtisadiyyatın ən mühüm tənzimləyicisi kimi çıxış etdiyindən, makroiqtisadi tənzimləmənin ən mühüm elementlərindən biri dövlət büdcəsidir.

Dövlətlə müəssisə, idarə, təşkilat və əhali arasında yaranan maliyyə münasibətləri - büdcə münasibətləri adlanır. Büdcə münasibətləri mühüm xüsusiyyətlərə malikdir. İlkin olaraq onlar bölgü prosesi zamanı yaranır. Burada dövlət aparıcı iştirakçı olur. İkincisi, bu münasibətlər dövlət tələbatının ödənilməsi üçün mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitləri fondlarının yaranması və istifadəsi ilə əlaqədardır. Büdcə münasibətləri böyük çoxçeşidliyi ilə xarakterizə olunur, çünki bu münasibətlər bölgü prosesinin müxtəlif istiqamətləri arasında vasitədir (iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri, ictimai fəaliyyət sferası; xalq təsərrüfatçılığın bütün həlqələrini əhatə edir (respublika; yerli). Büdcə münasibətlərinin istiqamətlərində təsərrüfatçılığın idarə olunması metodları və əhaliyə sosial-mədəni xidmət göstərilməsindən, həmçinin büdcə münasibətlərinin tarixi inkişaf mərhələlərində yaranan problemlərin dövlət tərəfindən həll edilməsindən danışılır. Büdcə münasibətləri obyektiv münasibətlərə malikdir. Bu onunla şərtlənir ki, hər il milli

sərvətin müəyyən bir hissəsi təkrar istehsalın genişləndirilməsi, əhalinin sosial-mədəni tələbatının ödənilməsi, idarəetmə və müdafiə məsələlərinin həlli üçün dövlətin əlində cəmləşdirilməlidir.

Yeni şəraitdə büdcə gəlirlərinin formalaşması xüsusiyyətləri mülkiyyət münasibətlərinə, dövlətin iqtisadi sisteminə əsaslanır. Büdcənin gəlirləri - Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi əsasında dövlət hakimiyyət orqanlarının və yerli özünüidarəetmə orqanlarının sərəncamına vergilər, rüsumlar və digər ödənişlər və daxilolmalar şəklində əvəzsiz (geri qaytarılmamaq şərtlə) daxil olan pul vəsaitləridir.

Büdcə gəlirlərinin yaranması prosesində, ictimai istehsal prosesində yaranan ÜDM-un bir hissəsinin dövlətin sərəncamına məcburi ödənilməsi baş verir. Bununla dövlətlə vergi ödəyiciləri arasında qarşılıqlı maliyyə münasibətləri yaranır.

Büdcənin gəlirləri vergi ödəyicilərinə, vergitutma obyektlərinə, alınması üsullarına, ödənişin müddətinə və digər xüsusiyyətlərinə görə fərqlənilir. Lakin bununla belə onların ümumi cəhəti vardır ki, bu da müxtəlif səviyyəli büdcələrin gəlir hissəsinin təşkil edilməsidir. Həmin gəlirlərin pul formasında və nağdsız qaydada daxil olması bütün büdcə səviyyələri üçün xas olan ümumi cəhətdir.

Büdcə gəlirləri vergili daxilolmalardan və vergi olmayan gəlirlərdən, əsaslı gəlirlərdən və rəsmi qaydada alınan vəsaitlərdən (transfərtlərdən) ibarətdir. Vergi gəlirlərinin əsas mənbəyini yenidən bölgü nəticəsində alınan (mənfəət, əmək haqqı, əlavə dəyər, ssuda faizi, renta, dividendlər və s.) yeni yaradılmış dəyər, gəlirlər və yığım təşkil edir.

Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin tərkibi və strukturunu aşağıdakı cədvəl əsasında xarakterizə etmək olar (Cədvəl 1.2.)

Cədvəl 1.2.

Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin tərkibi və strukturu

(MLN. MANAT)

	2010		2011		2012		2013	
	məbləğ	% -lə	məbləğ	% -lə	məbləğ	% -lə	məbləğ	% -lə
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	590,2	5,2	715,7	4,6	813,0	4,7	859,7	4,4
Hüquqi şəxslərin mənfəət (gəlir) vergisi	1429,9	12,5	2134,0	13,6	2252,0	13,0	2374,8	12,2
Əlavə dəyər vergisi	2082,5	18,3	2222,7	14,2	2366,9	13,8	2710,0	13,9
Aksiz	514,9	4,5	480,2	3,0	531,5	3,1	593,3	3,0
Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi	101,8	0,9	103,9	0,7	105,0	0,6	125,1	0,6
Hüquqi şəxslərin torpaq vergisi	35,3	0,3	35,3	0,2	30,6	0,2	33,1	0,2
Yol vergisi	24,8	0,2	40,3	0,3	46,2	0,3	42,0	0,2
Mədən vergisi	130,1	1,1	129,8	0,8	125,8	0,7	1221,5	0,6
Sənədləşdirilmiş vergi	65,5	0,6	100,4	0,6	111,4	0,6	119,5	0,6
Gömrük rüsumları	218,3	1,9	231,6	1,5	230,6	1,3	298,2	1,5
Dövlət rüsumu	89,8	0,8	106,8	0,7	103,4	0,6	123,6	0,6
Dövlət mülkiyyətində olan torpaqların icarəyə verilməsindən icarə haqqı	10,5	0,1	10,8	0,07	11,8	0,1	12,7	0,1
Dövlət Neft Fondundan daxilolmalar	5915,0	51,9	9000,0	57,3	9905,0	57,3	11350,0	58,2
Sair daxilolmalar	25,0	0,2	26,0	0,2	648,2	3,7	732,8	3,8
Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin cəmi	11403,0	100	15700,7	100	17281,5	100	19496,3	100

Yeni şəraitdə büdcə gəlirlərinin formalaşmasında mühüm xüsusiyyətlər onun gəlirlərinin tərkibi və strukturunun təhlili əsasında müəyyən edilir.

Büdcə daxilolmalarının struktur təhlili göstərir ki, 2010-2013-cü illərdə büdcə gəlirlərində əlavə dəyər vergisi, mənfəət vergisi üstün xüsusi çəkiyə malik olmuşdur. Əlavə dəyər vergisinin son illərdə üstün mövqeyini itirməsi nəticəsində vergi daxilolmalarının strukturunda baş verən dəyişikliklərin başlıca səbəbi ABƏŞ-ə daxil olan şirkətlərin mənfəətə çıxması və bu əsasda da büdcəyə vergi ödənişlərinin kəskin şəkildə artması ilə izah oluna bilər. Nəticədə mənfəət vergisi vergi daxilolmalarında aparıcı mövqə əldə edib. 2012-ci ildə mənfəət vergisindən daxilolmaların büdcə gəlirlərinin yekununda payının 12,2 faizə çatmışdır. 2013-cü ildə hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi 2374,8 mln. manata çatmışdır. Mənfəət vergisinin xüsusi çəkisi büdcə gəlirlərində 2010-cu ildə 12,5 faiz olmuş və 2013-cü ildə 12,2 faiz təşkil etmişdir.

Hazırda büdcə gəlirlərində xüsusi çəki etibarilə əlavə dəyər vergisi 1-ci yerdədir. Belə ki, 2013-cü ildə əlavə dəyər vergisi 2710,0 mln. manat olmaqla büdcə gəlirlərinin 13,9 faizini təşkil etmişdir.

Fiziki şəxslərdən alınan gəlir vergisi büdcə gəlirlərində xüsusi çəki etibarilə 3-cü yerdə olmuşdur. Fiziki şəxslərdən gəlir vergisi 2010-cu ildə 590,2 mln. manat və ya büdcə gəlirlərinin 5,2 faizini təşkil etmişdir, 2013-cü ildə 4,4 faizini təşkil etmişdir.

Aksizli məhsulların realizasiyası hesabına büdcəyə daxil olan aksizlərin də məbləği son illərdə xeyli artmışdır. Aksizlərin dinamikasını nəzərdən keçirəndə aydın olur ki, 2010-2013-cü illərdə onun xüsusi çəkisi azalmışdır. Belə ki, aksizlərin büdcə gəlirlərində xüsusi çəkisi 2010-cu ildə 4,5, 2011-ci ildə 3,0 faiz və 2012-ci ildə 3,1 faiz, 2013-cü ildə 3 faiz olmuşdur. Lakin aksizlərin mütləq məbləği 2010-cu ildəki 514,9 mln. manata qarşı 2013-cü ildə 593,3 mln. manata çatmışdır. Yəni 2010-cu ilə nisbətən 15,2 faiz artmışdır.

Gömrük rüsumları formasında büdcəyə daxil olan vəsait 2010-cu ildə 218,3 mln. manat və ya büdcə gəlirlərinin 1,9 faizini təşkil etmişdir. Gömrük

rüsumlarının büdcə gəlirlərində xüsusi çəkisi 2010-cu ildəki 1,9 faizdən 2013-cü ildə 1,5 faizə enməsinə baxmayaraq, onun mütləq məbləği 36,6 faiz artmışdır.

2010-cu ildə mədən vergisi büdcə gəlirlərinin 1,1 faizini təşkil etməklə 130,1 mln. manat təşkil edirdisə 2013-cü ildə isə 0,6 faiz, yəni 121 mln. manat təşkil etmişdir.

Hüquqi şəxslərdən alınan əmlak vergisi büdcə gəlirlərində müvafiq olaraq 2010-cu ildə 101,8 mln. manat və ya büdcə gəlirlərinin 1,9 faizinə bərabər olmuşdursa, 2013-cü ildə bu 125,1 mln. manat və ya büdcə gəlirlərinin 0,6 faizini təşkil etmişdir.

Torpaq vergisi büdcə gəlirlərində 0,3 faiz olmaqla 2010-cu ildə 35,3 mln. manat təşkil etmişdirsə, 2013-cü ildə 33,0 mln. manat və ya büdcə gəlirlərinin 0,2 faizini təşkil etmişdir.

Vergi qanunvericiliyində edilmiş dəyişikliklər əsasən 2010-cu il yanvarın 1-dən etibarən hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin dərəcəsi 22%-dən 20%-ə endirilib. Mənfəət vergisinin dərəcəsinin aşağı salınması fonunda belə artım hasilatın pay bölgüsü sazişləri əsasında fəaliyyət göstərən şirkətlərin növbəti ildən mənfəətlə işləmələri, xam neft və neft məhsullarının qiymətlərinin yüksək olması, neft sazişləri üzrə fəaliyyət göstərən podratçılar və subpodratçılar tərəfindən ödəniləcək vergilərin artması ilə bağlıdır.

Ümumiyyətlə, vergi gəlirlərinin büdcə gəlirləri tərkibində xüsusi çəkisinin son illərdə azalması Dövlət Neft Fondundan büdcəyə ayırma məbləğinin xeyli artması ilə əlaqədar olmuşdur.

Dövlət Neft Fondundan daxil olan vəsait büdcə gəlirlərində ildən-ilə artmışdır. Belə ki, 2005-ci Dövlət Neft Fondundan büdcəyə daxil olan vəsait 2005-ci ildə cəmi 150 mln. manat və ya büdcə gəlirlərinin 7,3 faizini təşkil edirdisə, 2010-cu ildə isə 5915 mln. manat və ya büdcə gəlirlərinin 51,9 faizini təşkil etmişdir və sonrakı illərdə daha da artmışdır. Dövlət Neft Fondundan büdcəyə daxil olan vəsait 2013-cü ildə 2010-ci ildəkinə nisbətən 1,9 dəfə artmış və 11350,0 mln. manata çatmışdır. Bu isə onu göstərir ki, Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Neft strategiyası ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına son dərəcə

güclə təsir etməklə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin sürətlə artmasına səbəb olmuşdur. Budcə gəlirlərinin artması isə öz növbəsində onun xərclərinin artmasına, sosial-iqtisadi inkişafın sürətlənməsinə əlverişli şərait yaratmış və onun maliyyə təminatını gücləndirmişdir.

Azərbaycan Respublikasında vergi siyasətinin inkişafı, vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və mükəmməl vergi sisteminin formalaşması ölkənin iqtisadi-sosial inkişafı ilə bilavasitə bağlıdır. Vergi siyasəti və vergi sistemi bir tərəfdən iqtisadi inkişafdan asılıdırsa, digər tərəfdən ölkənin iqtisadi-sosial inkişaf problemlərinin, o cümlədən yoxsulluq səviyyəsinin aşağı salınmasında, işsizlik probleminin həllində, əhalinin sosial müdafiəsinin təmin edilməsinə, sosial proqramların maliyyə təminatında əvəzsiz rol oynayır. Həmin vəzifələrin uğurlu həlli büdcə gəlirlərinin artaralmasını tələb edir.

1.3. Dövlət maliyyəsinin aparıcı həlqəsi kimi dövlət büdcəsi xərclərinin əsas istiqamətləri

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş iqtisadi inkişaf strategiyasına uyğun olaraq son illərdə dövlət büdcəsi və digər iqtisadi alətlər vasitəsilə ölkə iqtisadiyyatının möhkəmlənməsi, özəl sektorun inkişafının stimullaşdırılması, əhalinin maddi durumunun yaxşılaşdırılması sahəsində kompleks tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu inkişaf strategiyasının Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsi nəticəsində ölkənin gələcək sosial-iqtisadi inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılmışdır.

Bütün bunlar dövlət maliyyəsinin aparıcı həlqəsi kimi dövlət büdcəsinin xərclərinin əsas istiqamətlərində öz əksini tapmışdır.

Dövlət büdcəsinin xərcləri həmin dövlətin iqtisadi-sosial sistemi və onun yerinə yetirdiyi funksiyaların, vəzifələrin məzmunu ilə xarakterizə olunur.

Dövlət büdcəsinin xərcləri dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondunun yaradılması, bölgüsü və onların məqsədli təyinat üzrə istifadəsini əks etdirir. Dövlət büdcəsinin xərcləri dövlətin funksiyaları və vəzifələrinin məzmununa uyğun yaradılır və istifadə edilir.

Dövlət büdcəsinin xərcləri respublikanın iqtisadiyyatının inkişafına, əhalinin maddi və sosial-mədəni ehtiyaclarının ödənilməsinə, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsinə və cəmiyyətin idarə edilməsinə yönəldilir.

Dövlət büdcəsinin xərclərinin tərkibi və quruluşu mülkiyyət formaları, geniş təkrar istehsalda və Milli gəlirin bölüşdürülməsində dövlətin rolu ilə müəyyən edilir. Buna müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin xərcləri istehsalın fasiləsiz davam etdirilməsi və istehsal fondlarının genişləndirilməsi, ictimai istehlak fonddarının yaradılması və ümumdövlət ehtiyaclarının ödənilməsi xərclərindən ibarətdir.

Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin xərcləri aşağıdakı mühüm istiqamətlərə yönəldilir:

- iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi;
- əhalinin sosial-mədəni ehtiyaclarının ödənilməsi;
- ölkənin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi;
- dövlət hakimiyyəti və dövlət idarəsi orqanlarının saxlanması;
- dövlətin maddi və maliyyə ehtiyatlarının yaradılması və dövlət qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulan sair xərclər.

Büdcənin xərclərinin məzmunu həmin xərclərin konkret növü ilə, onların kəmiyyət və keyfiyyət cəhətləri ilə xarakterizə olunur. Xərclərin kəmiyyət xarakteri bu və ya digər məqsəd üçün ayrılan büdcə vəsaitinin miqdarını əks etdirir. Büdcə xərclərinin keyfiyyət baxımından mahiyyəti isə bu xərclərin iqtisadi təbiətini, onların sosial yönümünü, məqsədli təyinatını ifadə edir.

Dövlət büdcəsinin xərclərinin sosial-iqtisadi məzmunu hər bir dövlətin cəmiyyətin iqtisadi həyatındakı rolu ilə, əhalinin sosial-mədəni ehtiyaclarının ödənilməsindəki iştirak dərəcəsi ilə müəyyən edilir. Bu da bir sıra konkret amillərdən asılıdır:

- müəyyən dövrdə dövlətin yerinə yetirdiyi funksiyaların xarakteri;
- ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi
- dövlətin xarici iqtisadi - siyasi əlaqələrinin miqyası;
- mülkiyyət formalarının dövlət büdcəsi ilə qarşılıqlı əlaqəsi;
- xalq təsərrüfatı sahələrinin inkişafı üçün büdcə vəsaitinin verilməsi metodları.

Ölkənin inkişaf vəzifələrinin xarakterindən asılı olaraq cəmiyyətin iqtisadi, sosial inkişaf ehtiyacları, müdafiə və digər məqsədləri üçün dövlət büdcəsinin müəyyən xərc sistemi meydana gəlir.

Dövlətin müvafiq inkişaf mərhələlərində meydana gələn müxtəlif amillərin qarşılıqlı əlaqə və təsiri şəraitində ayrı-ayrı xərc növlərini ödəmək üçün büdcədən ayrılan vəsaitin nisbətləri (miqdarı) müəyyən edilir.

Büdcə təsnifatına müvafiq olaraq iqtisadi inkişaf üzrə xərclərin tərkibinə maddi istehsal sahələrinin, mənzil - kommunal təsərrüfatının məişət xidməti sahələri xərcləri aiddir. Lakin özəlləşdirmə sahəsində proqramın həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq dövlət büdcəsinin xərcləri sisteminə böyük dəyişikliklər baş verir və sosial xarakterli xərclərin həcmi və xüsusi çəkisi ildən ilə artır.

Müasir iqtisadi inkişaf səviyyəsində büdcə xərclərinin tərkibi çox müxtəlif və genişdir. Bu da aydındır ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində bu xərclərin belə genişliyi labüddür. Çünki iqtisadi inkişafa nail olmaq daha çox xərc tələb edir. Lakin, dövlət hər zaman bu iqtisadi templə ayaqlaşmaqla yanaşı bu xərclərin bir qismini azaltmaq, digər bir qismini isə nəzarət altına almaq siyasəti yeritməyə çalışır.

Büdcə xərcləri məhsuldar və eyni zamanda qeyri-məhsuldar xarakter daşıyır. İqtisadi inkişafə əlaqədar olan xərclər məhsuldar xərclər xarakteri daşıyır. Bu xərclərin həyata keçirilməsinə və onların daha geniş miqyas almasına dövlət hər zaman maraqlıdır. Çünki dövlət xərclərinin əsas məqsəd kimi iqtisadi inkişafa nail olmaq, ölkə əhalisinin həyat səviyyəsini yüksəltmək və bunlarla yanaşı beynəlxalq integrasiya sahəsində önəmli mövqe tutmaqdır. Lakin bunlarla yanaşı qeyri-

məhsuldar xərclər də ümumi dövlət xərcləri içərisində xüsusi çəkiyə malikdir. Bu xərclərə idarəetmə, müdafiə, sosial tədbirlərin həyata keçirilməsi və s.

Dövlət hər zaman bu xərcləri minimum səviyyədə saxlamağa çalışır.

Ümumiyyətlə, büdcə xərclərini iki böyük qrupda cəmləşdirmək olar:

1. Mərkəzləşdirilmiş xərclər;
2. Yerli xərclər.

Hər iki xərc növü istehsalın genişləndirilməsi (kapital qoyuluşunun və dövriyyə vəsaitinin maliyyələşdirilməsi yolu ilə, sosial təyinatlı ictimai fondların yaradılması və dövlətin digər tələbatlarının ödənilməsi üçün istifadə edilir.

Ölkəmizdə təsərrüfatçılıq həm xüsusi, həm dövlət formalarından istifadə edildiyindən iqtisadiyyatın inkişafı prosesində dövlətin funksiyaları yeniləşir, dəyişir. Həm də dövlətin mülkiyyət formaları, geniş təkrar istehsalda və milli gəlirin bölüşdürülməsində iştirakından asılı olaraq dövlət xərclərinin tərkibi və quruluşu müvafiq olaraq dəyişir və mürəkkəbləşir.

Dövlət xərclərinin tərkibi və quruluşu dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibi və quruluşunu əks etdirir. Bununla yanaşı qeyri-mərkəzləşdirilmiş xərclər də dövlət xərclərinin tərkibi kimi qeyd etmək lazımdır. Ancaq bu xərclər dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsində əsaslı mövqe tutur. Aydın olur ki, dövlət büdcəsi xərcləri məhz dövlət xərclərinin tərkibi və quruluşunu müəyyən etməyə imkan verir.

Dövlət büdcəsinin xərclərini xarakterizə edərkən onları aşağıdakı bir neçə əlamətlərinə görə qruplaşdırmaq olar:

- təkrar istehsaldakı roluna görə;
- ictimai istiqamətinə görə;
- təsərrüfat sahələrinin inkişafına görə;
- konkret məqsədli təyinatına görə.

Təkrar istehsaldakı roluna görə dövlət büdcəsinin xərcləri iki hissəyə bölünür:

1. Maddi istehsalın inkişafı və onun sahə quruluşunun təkmilləşdirilməsi xərcləri.

2. Qeyri-istehsal sferasının saxlanması və onun inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar xərclər.

Büdcə xərcləri vasitəsilə dövlət cəmiyyətin iqtisadi və sosial inkişaf sahəsindəki tələbatına müvafiq olaraq pul vəsaitinin maddi və qeyri-istehsal sferası arasında bölüşdürülməsini nizamlayır, xalq təsərrüfatı nisbətlərinə mütərəqqi dəyişikliklərə nail olaraq ictimai istehsalın dəyər strukturuna (quruluşuna) təsir göstərir, iqtisadiyyatda prinsipcə yeni sahələrin və istehsalın müxtəlif növlərinin inkişafını stimullaşdırır və elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsinə imkan verir.

Dövlət büdcəsi xərclərinin ictimai istiqamətinə görə iqtisadi qruplaşdırılması dövlətin yerinə yetirdiyi iqtisadi, sosial, müdafiə və s. funksiyalarını əks etdirir. İctimai təyinatına müvafiq olaraq dövlət büdcəsinin xərcləri dörd əsas qrupa bölünür:

- iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsinə;
- sosial-mədəni tədbirlərə;
- müdafiəyə və idarəetməyə yönələn xərclər.

Dövlət büdcəsi xərclərinin bu göstərilən istiqamətlər üzrə qruplaşdırılması uzun müddət davam etmişdir. Əvvəllər misal olaraq dövlət büdcəsi xərclərinin yüzdə biri sosial-mədəni tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə yönəldilirdi.

Son illərin xüsusilə də 90-cı illərin büdcə göstəricilərinin dinamikası göstərir ki, dövlət büdcəsi xərcləri tərkibində dövlətin iqtisadi funksiyasının yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar olan xərclər üstünlük təşkil etsə də, əhalinin sosial ehtiyaclarının ödənilməsi lazımı dərəcədə maliyyə təminatı ala bilmirdi.

Bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar olaraq büdcə vəsaitinin bölgüsündə də keyfiyyət dəyişiklikləri baş verdi. Bu da bir tərəfdən dövlətin sosial funksiyasının məzmununda, onun yönümündə əmələ gələn dəyişikliklərlə əlaqədardır.

Dövlət büdcəsi xərclərinin sahə qruplaşdırılmasının əsasını iqtisadiyyatın sahələrə və fəaliyyət növlərinə bölgüsünü təşkil edir. Bundan asılı olaraq istehsal sferasında xərclər sahələr üzrə bölüşdürülür: sənaye, kənd təsərrüfatı, əsaslı tikinti, nəqliyyat, rabitə, ticarət və s. sahələrin inkişafına. Qeyri-istehsal sferasında isə sahələr və ictimai fəaliyyət növləri: təhsil, mədəniyyət, səhiyyə, sosial təminat, dövlət idarəçiliyi və s. üzrə bölüşdürülür. Dövlət büdcəsi xərclərinin sahə bölgüsü

büdcə vəsaitinin bölüşdürülməsindəki nisbətləri müəyyən etməyə imkan verir. Bütün ictimai inkişafa, iqtisadi inkişafa yönəldilən xərclər həm də sosial sferaya ayrılan vəsaitin həcmnin artırılmasını və onun inkişafının sürətləndirilməsini tələb edir.

Son illərdə Azərbaycan Respublikası Dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibi və strukturu aşağıdakı kimi xarakterizə oluna bilər (cədvəl 1.3.).

Cədvəl 1.3.

Dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibi və quruluşu

(mln. manat)

	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
	məbləğ	%-lə	məbləğ	%-lə	məbləğ	%-lə	məbləğ	%-lə	məbləğ	%-lə	məbləğ	%-lə
Dövlət büdcəsinin xərcləri – cəmi	10680,9	100	10503,9	100	12275,3	100	15397,5	100	17672,0	100	19850,0	100
1. ümumdövlət xidmətləri	660,6	6,1	825,2	7,9	1063,0	8,7	1071,8	7,0	1179,9	6,7	1802,0	9,1
Ondan: Elm xərcləri	62,1	0,6	83,3	0,8	104,2	0,8	106,1	0,7	123,4	0,7	129,1	0,65
2. Müdafiə	1321,2	12,3	1183,9	11,3	1205,8	9,8	1345,3	8,7	1407,3	8,0	1528,6	7,7
3. Məhkəmə hakimiyyəti, hüquq mühafizə və prokurorluq	533,9	4,9	648,9	6,2	719,8	5,9	710,3	4,6	964,3	5,5	1081,8	5,4
4. Təhsil	979,7	9,1	1147,9	10,9	1276,9	10,4	1268,5	8,2	1511,5	8,6	1530,4	7,7
5. Səhiyyə	346,3	3,2	402,4	3,9	494,4	4,0	493,4	3,2	662,7	3,8	666,3	3,4
6. Sosial müdafiə və sosial təminat	846,4	7,9	1054,4	10,0	1192,3	9,7	1495,4	9,7	1785,8	10,1	1813,6	9,2
O cümlədən: Sosial müdafiə xərcləri	825,3	7,7	1038,9	9,9	1176,2	9,6	1478,3	9,6	1765,5	10,0	1792,2	9,0
Sosial təminat xərcləri	21,1	0,2	15,0	0,1	16,1	0,1	17,1	0,1	20,3	0,1	21,4	0,2
7. Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyət	140,2	1,3	158,3	1,5	179,5	1,5	189,6	1,3	254,8	1,5	288,1	1,5
8. Mənzil və kommunal təsərrüfatı	155,7	1,4	194,5	1,8	201,1	1,6	312,3	2,0	439,4	2,5	399,1	2,0
9. Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsi	281,9	2,6	390,5	3,7	382,7	3,1	444,7	2,9	472,7	2,7	494,3	2,5
10. Sənaye tikinti və faydalı qazıntılar	4292,0	39,9	3567,3	34,0	4172,7	34,0	5866,3	38,1	5794,1	32,8	6934,2	35,0
Ondan: Dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu (investisiya xərcləri)	4275,2	39,7	3553,4	33,8	4157,5	33,9	5851,6	38,0	5774,1	32,7	6915,2	34,8
11. Nəqliyyat və rabitə	84,7	0,8	75,3	0,7	77,0	0,6	61,6	0,4	87,9	0,5	111,7	0,6
Ondan: Nəqliyyat	84,6	0,8	72,6	0,7	74,3	0,6	57,5	0,4	70,3	0,4	74,3	0,4
Rabitə	0,1	0,0	2,7	0,03	2,7	0,0	4,1	0,03	17,6	0,1	37,3	0,2
12. İqtisadi fəaliyyət	144,2	1,3	146,3	1,4	241,0	2,0	118,3	0,8	185,9	1,1	275,8	1,4
13. Əsas bölmələrə aid edilməyən xidmətlər	987,4	9,2	708,9	6,7	1069,1	8,7	2019,7	13,1	2995,7	16,6	2881,8	14,5

1.3. cədvəlin davamı												
Ondan: Avtomobil yolları, Məqsədli Bütçə Fondu	129,7	1,2	145,0	1,4	170,0	1,4	170,0	1,1	180,0	1,0	194,0	1,0
Ehtiyat fondları	592,5	5,5	372,2	3,5	260,0	2,1	437,9	2,9	1000,0	5,7	690,0	3,5
O cümlədən: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Ehtiyat Fondu	154,0	1,4	178,8	1,7	160,0	1,3	210,0	1,4	300,0	1,7	347,0	1,8
Dövlət büdcəsinin ehtiyat fondu	438,5	4,1	193,4	1,8	100,0	0,8	227,9	1,5	700,0	4,0	343,0	1,7
Əsas bölmələrə aid edilməyən sair xərclər	218,5	2,0	144,6	1,4	539,1	4,4	1318,6	8,6	1645,7	9,3	1997,8	5,9

Göründüyü kimi, dövlət büdcəsinin xərcləri 2013-cü ildə 19850,0 mln. manat proqnozlaşdırılmışdır ki, bu da 2008-ci ilə nisbətən 84,2 faiz, 2012-ci ilə nisbətən 12,3 faiz çoxdur. Xarakterik cəhət ondan ibarətdir ki, son illərdə Azərbaycanın dövlət büdcəsi həm iqtisadi inkişaf, həm də sosial yönümlüdür. Belə ki, 2013-cü ildə təhsilə, səhiyyəyə və sosial təminata ayrılan vəsait 2008-ci ilə nisbətən müvafiq olaraq 52,2%, 92,3% və 2,1 dəfə artmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizin iqtisadi inkişafı sürətləndikcə dövlət büdcəsinin gəlirləri və buna müvafiq xərcləri də artır. Xərclərin tərkibində iqtisadi inkişafa yönəldilən xərclər də sürətlə artır. Belə ki, dövlət əsaslı vəsait qoyuluşuna büdcədən, 2008-ci ildə 4275,2 mln. manat vəsait ayrılmışdırsa, 2009-cu ildə bu məqsədə 6915,2 mln. manat, yəni 2008-ci ilə nisbətən 1,6 dəfə çox vəsait yönəldilmişdir.

Büdcə xərcləri tərkibində müdafiə xərcləri də böyük yer tutur ki, bu da ölkəmizin mənfur erməni düşmənimizlə müharibə vəziyyətində olmağımızla əlaqədardır. Ölkəmizin müdafiə qüdrətini artırmaq üçün 2013-cü ildə büdcədən 1528,6 mln. manat vəsait ayrılmışdır ki, bu da büdcə xərclərinin 7,7 faizini təşkil edir.

İqtisadi inkişafa dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu büdcə xərclərinin 31,6 faizini, təhsilin inkişafına olan xərclər 7,7 faiz, səhiyyənin inkişafına xərclər 3,4 faiz, sosial müdafiə və sosial təminata xərclər 9,2 faiz nəzərdə tutulmuşdur.

Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq, ətraf mühitin mühafizəsi və digər tədbirlərə 2008-ci ildə 281,9 mln. manat xərclənmiş və 2013-cü ildə 494,3 mln. manat proqnozlaşdırılmışdır ki, bu da büdcə xərclərinin 2,5 faizini təşkil edir.

Kənd təsərrüfatının inkişafındakı gerilik, iqtisadiyyatın bəzi sahələrinin zəif inkişafı və s. dövlət büdcəsindən maddi istehsal sahələrinə zəruri miqdarda vəsait ayrılmasını tələb edir.

2013-cü ilin dövlət büdcəsinin xərcləri isə ümumi daxili məhsulun 35,3 faizi həcmində nəzərdə tutulur. Budcə xərclərinin əsas prioritetləri xərclərin sosial və investisiya yönümlüyünün təmin edilməsindən, dövlətin müdafiə qabiliyyətini

gücləndirmək üçün tələb olunan maliyyə ehtiyatlarının yaradılmasından, ünvanlı sosial yardımın, regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair tələblərin, investisiya və sosial proqramların, xarici borc və öhdəliklərin maliyyə təminatından və digər tədbirlərdən ibarət olacaqdır. Gələn il dövlət büdcəsi strukturunun və icrası prosesinin təkmilləşdirilməsi, bu sahədə şəffaflığın və ünvanlılığın təmin edilməsi istiqamətində tədbirlər davam etdiriləcəkdir.

Büdcə xərclərinin əsas istiqamətləri sırasında birinci yeri yenə də dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu tutur. Bu məqsədlə büdcədən 6915,2 mln. manat və ya büdcə xərclərinin 34,8 faizi qədər vəsait ayrılmışdır.

İnfrastruktur layihələrinə dövlət büdcəsindən ayırımların ildən-ilə yüksək tempə artması, ilk növbədə, dövlət başçısı İlham Əliyevin ictimai həyatın bütün sahələrində modernləşməyə nail olmaq istəyindən irəli gəlir. Sovet dövründən qalmış infraquruluşla müasir Azərbaycanın artan ehtiyatlarını təmin etməyin, davamlı və sabit iqtisadi inkişafa nail olmağın qeyri-mümkünlüyü yaxşı məlumdur. Müasir tələblərə cavab verən infraquruluş yaratmadan sahibkarlığın, turizmin, qeyri-neft sektorunun inkişafından, mədəni-intellektual inkişafdan danışmaq qeyri-mümkündür. Dövlət investisiyaları hesabına əhəmiyyətli infraquruluş, kommunal və sosial obyektlərin inşası və yenidən qurulması da məhz qeyd olunan məqsədlərin gerçəkləşdirilməsi baxımından vacibdir. Ümumbəşər sivilizasiyanın çox yüksək səviyyəyə çatdığı bir şəraitdə Azərbaycanın hər bir vətəndaşının normal yaşayışı üçün kommunal xidmətlərin səviyyəsinin yüksəldilməsi, zəruri infraquruluş layihələrinin gerçəkləşdirilməsi, ilk növbədə, əhalinin fasiləsiz olaraq elektrik enerjisi, təbii qaz, içməli su ilə təminatı, yolların bərpası və yenidən çəkilişi, zəruri abadlıq işlərinin aparılması dövlətin əsas vəzifələrindən sayılır. Bütün bunlar isə nəticə etibarilə Azərbaycan vətəndaşlarının mədəni-intellektual səviyyəsinin yüksəlişinə, mənəvi-əxlaqi dəyərlərin cəmiyyətdə əsas meyara çevrilməsinə xidmət edir.

Əsaslı xərclərə ümumi xərclərin 45,8 faizi həcmində və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 15,3 faiz çox vəsait ayrılıb. 2013-cü ildə dövlət büdcəsi xərclərinin 53,1 faizi konkret proqram və tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə

tutulmuşdur. Bu, 2012-ci illə müqayisədə 13,6 çoxdur. Son illərdə bu məqsədlə ayrılmış vəsaitlər regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramında nəzərdə tutulmuş məqsədlərin gerçəkləşdirilməsinə, ilk növbədə, sosial-mədəni infrastrukturun yeniləşməsinə yönəldilmişdir.

Maddi istehsalın strateji sahələrinin inkişafına büdcədən vəsait ayrılması qabaqcıl texnologiyanın və ölkənin müdafiə kompleksinin inkişafına, iqtisadiyyatın baza sahələrinin texniki cəhətdən yenidən silahlandırılmasına səbəb olur. Bunun başqa, təbiətin mühafizəsinə və məqsədli kompleks proqramların həyata keçirilməsinə və digər ekoloji tədbirlərə böyük məbləğdə vəsait ayrılır.

Dövlət büdcəsindən vəsaitin konkret məqsədlərə yönəldilməsi qaydası tətbiq edilməklə ayrı-ayrı xərc növləri vəsaitlə təmin edilir. Belə ki, iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsi xərcləri tərkibində kapital qoyuluşlarına xərclər, dotasiyalar, əməliyyat xərcləri və s., qeyri - istehsal sferasının idarə və təşkilatları üzrə işə əmək haqqı, əsaslı təmir və s. xərclər mühüm yer tutur.

Xərclərin məqsədli təyinatı üzrə təsnifatı büdcə vəsaitinin istifadəsi üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi üçün zəruri şərtidir.

FƏSİL II. İQTİSADI-SOSIAL İNKİŞAF XƏRCLƏRİNİN MALİYYƏ TƏMİNATINDA DÖVLƏT BÜDCƏSİNİN APARICI ROLUNUN ARTMASI

2.1. İqtisadi inkişaf üzrə xərclərinin maliyyələşdirilməsində

büdcənin rolu

Ölkədə bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin tam bərqərar olması, xarici investisiyaların qeyri-neft sektoruna, xüsusən də, regionların inkişafına yönəldilməsi, əlverişli sahibkarlıq və biznes mühitinin formalaşdırılması, işsizlik probleminin həlli, əhalinin maddi rifah halının yaxşılaşdırılması məsələləri 2003-2013-cü illərdə cənab İlham Əliyevin yeritdiyi iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətləridir.

Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə dair 2009-2013-cü illəri əhatə edən dövlət proqramları uğurla icra edilmişdir. Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin fərmanı ilə «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı» qəbul edilmişdir. Məlum olduğu kimi bundan əvvəl inkişaf proqramı ölkə iqtisadiyyatında dinamik inkişafa böyük təkan vermişdir.

Proqramın icrası Azərbaycanda işsizlik probleminin aradan qaldırılması, regionların tarazlı inkişafı, qeyri-neft sektoruna diqqətin artırılması, yeni iş yerlərinin açılması istiqamətində konkret nəticələrlə müşayiət olunmuşdur. Ölkə başçısının regionlarda görülən genişmiqyaslı işlərlə yaxından tanış olmaq məqsədilə tez-tez bölgələrə səfərə çıxması da vətəndaşlarımız tərəfindən böyük ruh yüksəkliyi ilə qarşılanır.

Prezident İlham Əliyev «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»nın icrasının dördüncü ilinin yekunlarına həsr olunmuş konfransda bildirmişdi: «2012-ci ildə nəzərdə tutulmuş bütün vəzifələr uğurla və vaxtında icra edilmişdir. Bu da təsadüfi deyil. Çünki keçən ilin uğurları bundan əvvəlki dövrdə müəyyən edilmişdir. Bizim düşünülmüş iqtisadi siyasətimiz artıq öz gözəl nəticələrini verməkdədir və dinamika müsbətdir, inkişaf çox sevindiricidir. Beləliklə, 2012-ci ilin yekunları ilə

bağlı, əslində, ilin əvvəlində də bizim heç bir şübhəmiz yox idi. Bütün iqtisadi göstəricilər yüksək səviyyədədir. Ümumi daxili məhsul 2,2 faiz artmışdır. Bu, əslində, inkişaf etmiş ölkələr, xüsusilə böhranlı illər üçün çox yüksək göstəricidir. Əlbəttə, templərimiz əvvəlki illərdə daha da yüksək olduğuna görə bizim üçün bu, o qədər də qəbul edilən deyil. Ancaq nəzərə alsaq ki, keçən il neft hasilatında azalma olmuşdur və sənaye istehsalı, ümumiyyətlə, 2,3 faiz azalmışdır, ümumi daxili məhsulun 2,2 faiz səviyyəsində artımı çox müsbət göstəricidir. Dövlət büdcəsi təbii ki, qəbul ediləndə proqramda nəzərdə tutulmuş məsələlərin həlli üçün maliyyə mənbələrinin təşkil edilməsi də nəzərdə tutulmuşdur, yəni, maliyyə problemləri olmayacaqdır».

Regionların iqtisadi inkişafına dair ikinci Dövlət Proqramının 2009-cu ildə icrasına başlanılması, qeyri-neft sektorunun inkişafına, yeni iş yerlərinin və müəssisələrin yaradılmasına, bununla əhalinin məşğulluğunun artırılmasına və yoxsulluğun azaldılmasına, regionlarda kommunal, xidmət və sosial infrastruktur təminatının həcmi və keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun artmasına güclü təkan vermişdir.

2011-ci ildən başlayaraq ötən ildə də ümumi daxili məhsulun artımı strateji məqsədlərə uyğun olaraq, tamamilə qeyri-neft sektorunun hesabına formalaşmış və 2,2 faiz olmuşdur. Qeyri-neft sektoru üzrə artım 9,7 faiz təşkil etməklə, ümumi daxili məhsulda payı artaraq 52,7 faizə çatmışdır.

Informasiya və rabitə xidmətləri 15,9 faiz, nəqliyyatda yük daşımaları 3,5 faiz, o cümlədən qeyri-neft yükdaşımaları 7,5 faiz, pərakəndə ticarət dövriyyəsi 9,6 faiz artmışdır. Informasiya 1,1 faiz təşkil etmişdir.

On bir ay ərzində 152 ölkə ilə xarici ticarət dövriyyəsi 39,5 milyard ABŞ dolları, xarici ticarət saldosu isə müsbət 22,6 milyard dollar təşkil etmiş, qeyri-neft ixracı 11,2 faiz artmış, strateji valyuta ehtiyatları 46 milyard dollar olmuşdur. Bu da xarici dövlət borcundan təxminən 10 dəfə çoxdur.

İcmal büdcənin gəlirləri 22,1 milyard manat və ya 101 faiz, xərcləri isə 19,6 milyard manat və ya 93,9 faiz icra olunmaqla 2,4 milyard manatdan çox profisit yatanmışdır. Dövlət büdcəsinin gəlirləri 17,3 milyard manat və ya 101,4 faiz icra

olunmuş, bu da əvvəlki illə müqayisədə 10,1 faiz çox, xərcləri isə 17,0 milyard manat və ya 96,2 faiz icra edilsə də, əvvəlki illə müqayisədə 10,4 faiz çox olmuşdur.

2012-ci ildə dövlət büdcəsi xərclərində aqrar və ətraf mühitin mühafizəsi xərcləri 2008-ci ilə nisbətən 67,7 faiz, mənzil və kommunal təsərrüfat xərcləri 2,8 dəfə, ümumi dövlət xidmətləri xərcləri 78,6 faiz, məhkəmə hakimiyyəti, hüquq-mühafizə və prokurorluq orqanlarının saxlanılması xərcləri 80,0 faiz çox olmuşdur.

2012-ci ildə sənaye məhsulları istehsalında 7,8 faiz artıma nail olunmuşdur. İqtisadiyyatın aparıcı sahəsi olan neftqazçıxarma sənayesinin cari fəaliyyəti və perspektiv inkişafı yenə də hökumətin diqqət mərkəzində olmuşdur.

Növbəti illərdə də sənayeləşmə siyasəti çərçivəsində zəruri işlər, o cümlədən yeni neft-qaz və neft-kimya kompleksi, gəmiqayırma, gübrə zavodları və polad istehsalı kompleksinin yaradılması davam etdiriləcəkdir.

Ölkədə elektrik enerjisi istehsalı 6,9 faiz artmış, elektrik verilişi xətlərinin çəkilişi davam etdirilmiş, yaşayış məntəqələrinə qaz xətlərinin çəkilişi və ya əsaslı təmiri aparılmış, alternativ və bərpa olunan enerji ilə təminat sahəsində “Azgüntex” günəş panelləri, “Füzuli” və “Qüsar-1” su elektrik stansiyaları istifadəyə verilmişdir.

Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində həlledici əhəmiyyəti olan aqrar-sənaye kompleksinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Fermerlərə və sahibkarlara dövlətin günbəgün artan maliyyə və texniki dəstəyi, ildən-ilə yaxşılaşan infrastruktur təminatı öz bəhrəsini vermişdir. Əvvəlki ilə nisbətən kənd təsərrüfatında 5,8 faiz, real artım əldə edilmişdir. Ölkə tarixində ilk dəfə olaraq ən yüksək miqdarda dənli bitki məhsulu toplanmışdır.

«2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı»nda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üçün dövlət büdcəsindən 140 milyon manat ayrılmışdır.

Kənd təsərrüfatı sahəsi üçün mühüm əhəmiyyəti olan meliorasiya tədbirləri davam etdirilmiş, suvarma və kollektor-drenaj şəbəkələri tikilmiş, yeni mühafizə bəndləri qurulmuşdur.

Quşçuluq, heyvandarlıq, taxılçılıq, üzümçülük təsərrüfatları, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, tədarükü, saxlanması, emalı və satışı kompleksləri, aqroservislər yaradılmış, su təminatı və meliorativ tədbirlər görülmüş, bir sıra ərzaq məhsulları üzrə daxili istehsal artmış, mövsümlə əlaqədar istehlak qiymətləri kəskin dəyişməmiş və bu sahədə sabitliyə nail olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının büdcə sistemində dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş xərcləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Mərkəzləşdirilmiş xərclərin mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, ümumdövlət əhəmiyyətinə malik olan investisiya proqramları və digər iqtisadi fəaliyyət sahələri bilavasitə bu xərclər hesabına maliyyələşdirilir. Ölkədə düşünülmüş büdcə siyasəti aparılmaqla dövlət əhəmiyyətli təsərrüfat sahələrinə investisiya qoyuluşları sürətlə artırılır. Ölkənin iqtisadi və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün məqsədli inkişaf proqramları həyata keçirilir. Dövlət büdcəsi və onun mərkəzləşdirilmiş xərclər hissəsi məqsədli dövlət proqramlarının maliyyə təminatında həlledici rol oynayır. Azərbaycanın düzgün maliyyə-büdcə siyasəti aparması nəticəsində dünyanın bütün inkişaf etmiş ölkələrini bürüyən global maliyyə-iqtisadi böhranının ölkə iqtisadiyyatına təsiri müqayisəolunmaz dərəcədə az olmuşdur.

Ölkənin iqtisadi və sosial sahələrinin inkişafı üçün bütün maliyyə mənbələrindən əsas kapitalla 7,4 milyard manat, o cümlədən regionlar üzrə 2,9 milyard manat investisiya yönəldilmiş, bu vəsaitlər hesabına infrastruktur təminatının daha da yaxşılaşdırılması ilə bağlı layihələr icra olunmuşdur.

Azərbaycanın iqtisadi inkişafı üzrə dövlət proqramında ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, aqrar sektorun dayanıqlı inkişafının təmin edilməsində dövlət büdcəsinin rolunun daha da artması istiqamətləri xüsusi yer tutur. Ölkə başçısı cənab İlham Əliyev ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsini ən başlıca vəzifələrdən biri kimi irəli sürmüşdür.

Son illərdə dövlət büdcəsinin iqtisadi inkişafı ilə bağlı xərclərinin dinamikası bu istiqamətdə büdcə xərclərinin artmasını əks etdirir. Bunu aşağıdakı cədvəllə ifadə etmək olar.

Cədvəl 2.1.

(mln. manatla)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Büdcə xərcləri - cəmi	10774,2	10503,9	11766,0	15397,5	17672,0	19850,0
Ondan:						
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsi	281,9	390,5	372,1	444,7	472,7	494,3
Faizlə	2,6	3,7	3,2	2,9	2,7	2,5
Sənaye, tikinti və faydalı qazıntılar	4292,0	3567,3	4146,9	5866,3	5794,1	6934,2
Faizlə	39,9	34,0	35,2	38,1	32,8	35,0
Ondan:						
Dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu (investisiya xərcləri)	4275,2	3553,4	4133,7	5851,6	5779,1	6915,2
Faizlə	39,7	33,8	31,1	38,0	32,7	34,8
Nəqliyyat və rabitə	84,7	75,3	55,1	61,6	87,9	117,7
Faizlə	0,8	0,7	0,5	0,4	0,5	0,6
Ondan:						
Nəqliyyat	84,6	72,5	52,4	57,5	70,3	74,3
Faizlə	0,8	0,7	0,5	0,4	0,4	0,4
İqtisadi fəaliyyət	144,2	148,3	115,9	118,3	185,9	275,8
Faizlə	1,3	1,4	1,0	0,8	1,1	1,4

Həmin məlumatların təhlili göstərir ki, iqtisadiyyatı müəyyən edən mühüm sahələr, o cümlədən sənaye, tikinti, faydalı qazıntılar, kənd təsərrüfatı nəqliyyat və rabitə, digər sahələr sürətlə inkişaf etməklə, bu sahələrin maliyyə təminatında büdcənin rolu ildən-ilə artmışdır.

2013-cü ilin dövlət büdcəsində kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq xərcləri cəmi büdcə xərclərinin faizini təşkil edir. Eyni zamanda 2013-cü ildə bu sahənin inkişafına büdcədən ayrılmış vəsaitin həcmi 494,3 mln. manat olmaqla 2008-ci ildəkinə nisbətən 75,3 faiz artmışdır. Bununla yanaşı kənd təsərrüfatı istehsalçılarına kreditlərin verilməsi üçün Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyinə 90 milyon manat məbləğində vəsait ayrılmışdır. Aqrar sektorun inkişafına ayrılmış həmin vəsaitlərin səmərəli

istifadəsi əsasında bu sahənin davamlı inkişafı təmin edilərək, kənd təsərrüfatı istehsalı daha sürətlə artacaq və ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinə təminat yaradılacaq.

Azərbaycanda iqtisadi inkişafın həcmi müəyyən edən ən mühüm sahələrdən biri sənaye, tikinti, faydalı qazıntılar üzrə xərclərdir. 2013-cü ildə bu sahə üzrə dövlət büdcəsinin xərcləri 6934,2 mln. manat və ya büdcə xərclərinin 35,0 faizi qədər nəzərdə tutulmuşdur.

2013-cü ildə sənaye, tikinti və faydalı qazıntılar bölməsi üzrə büdcə xərcləri 2008-ci ildəkinə (4292,0 mln. manat) nisbətən 61,8 faiz çoxdur.

Bu bölmə üzrə dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu xərcləri 2013-cü ildə 6915,2 mln. manat proqnozlaşdırılmışdır ki, bu da büdcə xərclərinin 34,8 faizini təşkil etməklə 2012-ci illə müqayisədə 19,8 faiz çoxdur.

Təkcə 2012-ci ildə ölkədə dövlət investisiya qoyuluşu xərclərinə dövlət büdcəsindən 5774,1 mln.manat vəsait ayrılmışdır.

Ölkənin iqtisadi inkişafında nəqliyyat və rabitənin rolu olduqca böyükdür və bu sahənin inkişafına ayrılan vəsaitin məbləğidə ildən-ilə artır. Nəqliyyatın bütün növləri, xüsusilə, aviasiya, dəmir yolu, dəniz nəqliyyatı, avtomobil nəqliyyatı sürətlə inkişaf edir və bu sahələrin inkişafına ayrılan maliyyə vəsaitinin həcmi ildən-ilə artır.

2010-cu ilin dövlət büdgəsi də əhalinin maddi rifah halının daha da yaxşılaşmasını, investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsini və makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasını nəzərdə tutur. Dövlət büdcəsinin makroiqtisadi parametrləri əvvəlki illərdə olduğu kimi, yenə də Azərbaycanda davamlı inkişafın ümumi nəticələrini özündə əks etdirir. Bu ilin dövlət büdcəsinin məzmunu da ölkə iqtisadiyyatının inkişaf tempinin qorunub saxlanmasını, sosial-iqtisadi islahatların əvvəlki illərdə olduğu kimi davam etdirilməsini, əhalinin maddi rifahının təmin olunmasını və sosial şəraitinin yaxşılaşmasını, investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsini, iqtisadiyyatın diversifikasiyasını və digər tədbirləri nəzərdə tutur.

Qeyd etmək lazımdır ki, regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair ikinci Dövlət Proqramının (2009-2013-cü illər) icrasına şəxsi nəzarətinə götürən dövlət başçısı cənab İlham Əliyev ötən müddət ərzində ölkənin regionlarına çoxsaylı səfərlər edərək istehsal, nəqliyyat, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, idman, turizm və digər sahələri əhatə edən 250-dək obyektin açılışında iştirak etmişdir.

İqtisadi inkişaf proqramlarının həyata keçirilməsində dövlət büdcəsi həlledici rol oynamaqla, digər mənbələrdən də məqsədli proqramların icrasına maliyyə vəsaiti yönəldilir.

2013-cü ildə Azərbaycanın əsas makroiqtisadi inkişaf göstəriciləri aşağıdakı kimi olmuşdur:

Cədvəl 2.2.

Əsas makroiqtisadi göstəricilər		
	2013-cü ildə faktiki, milyon manat	2013-cü il 2012-ci ilə nisbətən, faizlə
Ümumi daxili məhsul	57708,2	105,8
o cümlədən qeyri-neft ÜDM-si	32637,9	110,0
Sənaye məhsulu	33712,5	101,8
o cümlədən qeyri-neft sənayesi	6788,1	104,8
Əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlər	17872,1	115,1
o cümlədən qeyri-neft sektoruna	13047,3	112,1
Kənd təsərrüfatı məhsulu	5244,6	104,9
Nəqliyyat sektorunda yük daşınması, mln.ton	218,0	103,4
o cümlədən qeyri-neft yüklərinin daşınması	153,8	107,0
İnformasiya və rabitə xidmətlərinin həcmi	1528,1	110,7
Pərakəndə ticarət dövriyyəsi	19655,9	109,9
Əhaliyə göstərilən pullu xidmətlər	6527,3	108,2
İnvestisiyalar – cəmi (bütün mənbələr üzrə)	21974,2	108,7
milyon ABŞ dolları	28010,5	x
daxili investisiyalar	13704,9	111,9
milyon ABŞ dolları	17469,6	x
xarici investisiyalar	8269,3	102,2
milyon ABŞ dolları	10540,9	x
Neft sektoruna ümumi investisiya qoyuluşu	5642,3	113,8
milyon ABŞ dolları	7192,3	x
Qeyri-neft sektoruna ümumi investisiya qoyuluşu	16331,9	107,0
milyon ABŞ dolları	20818,2	x

Ölkənin inkişafını xarakterizə edən makro göstərici-ümumi daxili məhsul istehsalı 5,8 faiz artaraq 57,7 milyard manata çatmış, onun əhalinin hər nəfərinə düşən həcmi 6207,3 manat (7912,5 ABŞ dolları) olmuşdur. Son 10 ildə Ümumi Daxili Məhsul istehsalı hər il orta hesabla 12,4 faiz artmışdır.

Yola saldıığımız ildə iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoru 10,0 faiz artmış, onun ÜDM-də xüsusi çəkisi əvvəlki ildəki 53,5 faizdən 56,6 faizədək yüksəlmişdir. Ümumi daxili məhsulun 43,4 faizi neft-qaz istehsalı və emal sahələrinin payına düşmüş və əvvəlki ilə nisbətən 1,0 faiz artmışdır.

2013-cü ildə sənayenin qeyri-neft sahələrində əlavə dəyər 4,2 faiz, tikintidə 23,0 faiz, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sahələrində 16,0 faiz, informasiya və rabitədə 10,7 faiz, ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri üzrə xidmətlər sahəsində 9,9 faiz, nəqliyyat və anbar təsərrüfatından 6,3 faiz, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq, sosial və digər xidmətlər sahələrinin hər birində 4,9 faiz artmışdır.

ÜDM-in 46,3 faizi sənayedə, 11,8 faizi tikintidə, 7,1 faizi ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri üzrə xidmətlər sahəsində, 5,3 faizi kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda, 4,8 faizi nəqliyyat və anbar təsərrüfatında, 1,8 faizi turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə xidmətləri sahəsində, 1,8 faizi informasiya və rabitədə, 14,7 faizi sosial və digər xidmət sahələrində istehsal olunmuş, məhsula və idxala görə ödənilmiş xalis vergilərin payı 6,4 faiz təşkil etmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatının tənzimlənməsində və çevik idarə olunmasında dövlət büdcəsinin rolunun artırılmasına və qarşıya qoyulan sosial və investisiya proqramlarının icra olunmasına, regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə, respublikanın rayon və şəhərlərinin yerli xərclərinin artırılmasına diqqət yetirilmişdir.

Ortamüddətli dövrdə (2013-2016-cı illər) ölkənin daxili resurslarının payının artırılması hesabına iqtisadiyyata daha çox sərmayə qoyulması, mərhələlərlə potensial xərclərin orta və uzunmüddətli dövrləri əhatə edən proqramlar, konkret tədbirlər, adambaşına maliyyələşmə və son nəticəyə söykənən prinsiplər əsasında

proqnozlaşdırılmasının daha da genişləndirilməsi, dövlət zəmanəti ilə iqtisadiyyata cəlb olunan və dövlət büdcəsində dövlət investisiya xərcləri üçün nəzərdə tutulmuş vəsaitin prioritetlər, istiqamətlər (sahələr) üzrə bölgüsü və həmin vəsaitlərə ictimai və dövlət nəzarətinin daha da artırılması qarşıda duran mühüm vəzifələrdəndir.

Büdcə xərclərinin ölkənin iqtisadi inkişafına təsir edən əsas faktora çevrilməsi üçün struktur islahatlarının davam etdirilməsi, maliyyə təminatı dövlət və icmal büdcələrin vəsaiti hesabına həyata keçirilən sosial və investisiya layihələrinin, iri maliyyə tutumlu əsaslı alışıların və xidmətlərin iqtisadi-maliyyə əsaslandırılmasının optimallaşdırılması və bu layihələrin gələcəkdə əlavə maliyyə öhdəliklərinin yaratmaması üçün qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi əsas məqsədlərdən biri kimi 2013-cü ildə qarşıda duran əsas vəzifələr sırasında olmuşdur.

2013-cü ildə dünya bazarlarında rəqabətə davamlı, ölkənin daxili tələbatında əhəmiyyət kəsb edən məhsulların istehsalının genişləndirilməsi üçün maliyyə təminatı yaratmaq, iqtisadiyyata cəlb olunacaq sərmayənin strukturunda daxili resursların payını artırmaq, dövlət sifarişli layihələrə üstünlük vermək əsas məqsədlərdən olacaqdır.

Büdcə qanunvericiliyinin ölkənin iqtisadiyyatında aparılan islahatlarının tələblərinə uyğun daha da təkmilləşdirilməsi, iqtisadi siyasət, proqnozlaşdırma və dövlət büdcəsi layihəsinin tərtibində əlaqələrin daha səmərəli uzlaşdırılması, açıq büdcə göstəricilərinin (indeksinin) yaxşılaşdırılması istiqamətində işlərin davam etdirilməsi ortamüddətli dövr üçün qarşıda duran vəzifələr sırasındadır.

Dövlət büdcəsindən maliyyələşən və maliyyə yardımı alan təşkilatlar tərəfindən təqdim edilmiş xərclər üzrə büdcə sifarişlərinin 76,2 faizi həcmində vəsait 2013-cü il dövlət büdcəsinin xərclərində əsas yer tutmuşdur.

2013-cü ildə dövlət büdcəsinin xərcləri 19143,5 milyon manat icra olunmuşdur və ÜDm-in 33,2 faizini təşkil etmişdir. Dövlət büdcəsinin xərcləri 19143,5 mln. Manat məbləğində icra edilmişdir ki, bu da əvvəlki ilə nisbətən 9,9 faiz çox olmuşdur.

2.2. Dövlətin sosial siyasətinin maliyyə təminatında dövlət büdcəsinin rolunun artması

Müasir dövrdə cəmiyyətin sosial ehtiyaclarının ödənilməsi dövlətin mühüm funksiyası hesab olunur. Əhalinin sosial-mədəni ehtiyaclarının maliyyə təminatı bilavasitə dövlət büdcəsi hesabına həyata keçirilir. 2013-cü ilin əvvəlinə olan məlumata görə Respublikada işçi əhalinin 20-24 %-ə qədər sosial infrastruktur sahələrində çalışır. Digər tərəfdən əhalinin sosial ehtiyacları ildən-ilə artır. Həm sosial infrastrukturun inkişafı, həm də əhalinin sosial müdafiəyə ehtiyacının artması dövlət büdcəsinin sosial sahələrə xərclərinin artmasına səbəb olur.

Sosial-mədəni ehtiyacların ödənilməsi üçün büdcədən kifayət qədər vəsait ayrılır. Əhalinin sosial ehtiyaclarının ödənilməsi dövlətin sosial siyasətinin əsas istiqamətini təşkil edir. Mərkəzi və yerli hakimiyyət orqanlarının sosial siyasət sahəsində fəaliyyəti qanunvericiliklə tənzimlənir. Sosial siyasət bütün dövlət hakimiyyəti və dövlət idarəetmə orqanlarının sosial münasibətlər sahəsindəki fəaliyyətinin əsasını təşkil edir.

Azərbaycanda dövlətin sosial fəaliyyət sferasına əhalinin təhsili, səhiyyə və sağlamlığın qorunması, ictimai-mədəni tədbirlər, incəsənət, idman, gənclər siyasəti, sosial təminat, sosial müdafiə və s. sosial tədbirlər sistemi daxildir. Sosial-mədəni xidmət, sosial tədbirlər həm də qeyri-istehsal sferasına aid olmaqla, bu sahələrdə maddi istehsal baş vermir, lakin ictimai istehsalın inkişafına fəal təsir göstərir. Həm də sosial-mədəni sahələr başlıca olaraq dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşir. Ona görə də sosial sahələrin maliyyə təminatı bilavasitə dövlətin sosial funksiyasının həyata keçirilməsinə xidmət edir. Dövlətin də indiki şəraitdə sosial siyasəti əhalinin sosial xidmətlərə olan ehtiyaclarının ödənilməsinə xidmət etməyə yönəldilir.

Respublikamız yeni iqtisadi sistemə keçməklə dövlət büdcəsinin də sosial istiqamətdə rolu artmağa başlamışdır.

Dövlətin sosial funksiyasının həyata keçirilməsində büdcənin rolunun artması hazırki dövrdə büdcənin inkişaf xüsusiyyətini əks etdirir.

Sosialyönümlü tədbirlər üzrə büdcə xərclərinin dinamikası ildən-ilə artır. Bunu aşağıdakı məlumatlardan görmək olar.

Cədvəl 2.3.

Sosial xərclərin maliyyələşdirilməsində büdcənin rolunun artması

	2009	2010	2011	2012	2013
Dövlət büdcəsinin xərcləri - cəmi	10503,9	11766,0	15397,5	17672,0	19850,0
Ondan:					
Təhsil xərcləri	1147,9	1180,8	1268,5	1511,5	1530,4
Büdcə xərclərində xüsusi çəkisi – faizlə	10,9	10,0	8,2	8,6	7,7
Səhiyyə xərcləri	402,4	429,2	493,4	662,7	669,3
Büdcə xərclərində xüsusi çəkisi - %-lə	3,9	3,6	3,2	3,8	3,4
Sosial müdafiə və sosial təminat xərcləri	1054,4	1123,0	1495,4	1785,8	1813,6
Büdcə xərclərində xüsusi çəkisi - %-lə	10,0	9,5	9,7	10,1	9,2
Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi ...	158,3	168,4	189,6	254,8	288,1
Büdcə xərclərində xüsusi çəkisi - %-lə	1,5	1,4	1,3	1,5	1,5

Büdcə xərclərində təhsil xərcləri 2009-cu ildə 1147,9 mln.manatdan 2013-cü ildə 1530,4 mln.manata çatmış və ya 33,3 faiz artmışdır. Təhsil xərcləri büdcə xərclərində 2013-cü ildə 7,7 faiz təşkil etmişdir. 2013-cü ildə təhsilə ayrılan xərclər əvvəlki ilə nisbətən 1,2 faiz artmışdır.

Azərbaycanın büdcə sistemində aparıcı və istiqamətləndirici rol oynayan dövlət büdcəsi ölkənin yaxın və uzaq gələcəyinə yönəlmiş və elmi cəhətdən əsaslandırılmış inkişaf strategiyasına əsaslanır.

Prezident İlham Əliyev qloballaşan dünya iqtisadiyyatında baş verən prosesləri, onların Azərbaycana təsirini obyektiv qiymətləndirmiş, sosial-iqtisadi inkişaf vəzifələrinin uğurla həyata keçirilməsi üçün sistemli tədbirlər sürmüş, ölkədə müəyyən edilmiş strateji kursun reallaşması üçün səmərəli icra mexanizmi yaratmışdır. 2009-2013-cü illəri əhatə edən regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının uğurla icra olunması buna əyani sübutdur.

Azərbaycanın iqtisadiyyatının sürətli və dinamik inkişafı, büdcə gəlirlərinin artması onun bütün istiqamətlərdə, xüsusilə sosial-mədəni ehtiyacların ödənilməsində rolunun artmasını zəruri etmişdir. Hazırkı dövrdə dövlətin sosial funksiyasının maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması və əhalinin sosial-mədəni ehtiyaclarının ödənilməsində büdcənin rolunun artması dövlət büdcəsinin inkişafında əsas xüsusiyyətlərdən biri kimi diqqət mərkəzindədir.

2013-cü ildə sosialyönümlü tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə üstünlük verilmiş, nəzərdə tutulmuş dövlət proqramları tam təmin edilmişdir. 2013-cü ildə dövlət büdcəsindən sosial-mədəni tədbirlərə 4,4 milyard manat vəsait yönəldilmişdir ki, bu da büdcə xərclərinin 22,3 faizinə qədərini təşkil edir.

2013-cü il yanvarın 15-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sədrliyi ilə keçən Nazirlər Kabinetinin 2009-cu ilin sosial-iqtisadi yekunlarına həsr olunmuş iclası keçirilmiş və həmin iclasdakı nitqində Prezident demişdir: «Sosial proqramların həlli həmişə olduğu kimi böyük əhəmiyyət kəsb edir... Son on ildə Azərbaycanda 2500 məktəb tikilmişdir, proses hələ də davam edir. 2012-ci ildə 59 səhiyyə müəssisəsi tikilmiş və təmir edilmişdir. Beş böyük olimpiya kompleksi istifadəyə verilmişdir. Bu onu göstərir ki, hətta maliyyə imkanlarımız bir az azalanda da biz sosial infrastrukturların inkişafı üçün lazımi tədbirləri görürük və beləliklə

Azərbaycanda bütün sosial proqramlar öz həllini tapır» («Xalq» qəzeti 16 yanvar 2013-cü il).

2013-cü il dövlət büdcəsində sosial yönümlü, sosial – mədəni tədbirlər üzrə büdcə xərclərində təhsil xərcləri üstünlük təşkil edir, yəni büdcə xərclərində 7,7 faiz təşkil edir. Təhsil xərclərinin 57,8 faizi dövlət büdcəsinin yerli xərcləri hesabına (884,0 mln. manat), 42,2 faizi və ya 646,4 mln. manatı dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş xərcləri hesabına maliyyələşdiriləcək.

Təhsil üzrə xərclərin 145,8 mln. manatı (9,5 faizi) məktəbəqədər və ibtidai təhsil məktəblərinin saxlanmasına, 798.8 mln. manatı (52,2 faizi) natamam və orta təhsilin maliyyələşdirilməsinə yönəldiləcəkdir.

Təhsil xərclərində internat və xüsusi məktəblərin xərcləri də böyük yer tutur. 2013-cü ildə təhsil üzrə ayrılmış vəsaitin 48,9 mln. manatı və ya 3,6 faizə qədəri internat və xüsusi məktəblərin (sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün təlim-tərbiyə müəssisələrinin) saxlanmasına xərclənəcəkdir.

Texniki peşə məktəbləri və liseylərin saxlanması məqsədləri üçün 2013-cü il büdcəsində 53,1 milyon manat xərclənməsi nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da cəmi xərclərdə 3,4 faiz təşkil edir.

Təhsil sahəsində tətbiqi tədqiqat xərclərinə və digər xərclərə 394,4 milyon manat vəsait ayrılmışdır ki, bu da 25,7 faiz təşkil edir. Təhsil xərcləri tərkibində ali təhsil məktəblərinin saxlanması xərcləri əhəmiyyətli yer tutur. 2013-cü ildə ali təhsilin maliyyələşdirilməsinə 57,2 milyon manat ayrılmışdır ki, bu da təhsilin maliyyələşdirilməsi üçün ayrılmış vəsaitin 3,7 faizini təşkil edir.

Dövlətin diqqət və qayğısı sayəsində təhsil son illərdə yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmışdır. Son beş ildə ölkədə 1600-dən çox yeni məktəb binası tikilib istifadəyə verilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, məktəb tikintisinin geniş vüsət almasında Heydər Əliyev Fondunun xüsusi rolu vardır. Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti Millət vəkili Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə son illərdə həyata keçirilən proqramlar çərçivəsində son beş ildə təxminən 44 min şagird yeri olan 226 yeni məktəb binası tikilmiş, 47 məktəb və uşaq bağçası əsaslı təmir edilmiş və müasir avadanlıqla təmin edilmişdir.

Ölkədə səhiyyənin inkişaf etdirilməsi və əhalinin sağlamlığının qorunmasına, dövlətin diqqət və qayğısı sayəsində bu sahəyə büdcə xərcləri də ildən-ilə artır.

Əhaliyə göstərilən tibbi xidmət sahəsində müvafiq dövlət proqramlarına uyğun olaraq məqsədyönlü işlər görülmüşdür. Səhiyyəyə ayrılan büdcə vəsaiti il ərzində 10 faiz artaraq 669,3 milyon manat təşkil etmişdir. Yüksək tələblərə cavab verən tibb müəssisələrinin yaradılması istiqamətində fəaliyyət davam etdirilmiş, 2013-cü ildə 60, son beş ildə isə 349 tibb müəssisəsi tikilmiş, yenidən qurulmuş və ya əsaslı təmir olunmuşdur.

Səhiyyə xərclərinin 98,1 mln. manatı və ya 14,6 faizi poliklinikalar və ambulatoriyaların saxlanmasına, 329,7 mln. manatı və ya 49,3 faizi xəstəxanaların saxlanmasına, 4,9 mln. manatı səhiyyə sahəsində tətbiqi tədqiqatlara, 232,3 mln. manatı və ya 34,7 faizi isə səhiyyə sahəsində digər xidmətlərə yönəldiləcəkdir.

2013-cü ildə mədəniyyətə, incəsənətə, kütləvi informasiya vasitələrinin saxlanmasına, gənclər siyasəti və bədən tərbiyəsi tədbirlərinə büdcədən 289,7 milyon manat vəsait ayrılmışdır ki, onun da 215,5 milyon manatı və ya 74,4 faizi mərkəzləşdirilmiş xərclər, 74,2 milyon manatı və ya 25,6 faizi yerli xərclər hesabına maliyyələşdiriləcəkdir.

2013-cü ilin dövlət büdcəsi, eyni zamanda, hökumətin son illərdə həyata keçirdiyi sosial liberalizm xəttinin dönməzliyinə və sabitliyinə dəlalət edir. Hökumətin əsas siyasəti vətəndaşların sosial vəziyyətinin yaxşılaşmasını təmin etməkdən ibarət olduğundan yeni büdcə zərfində də bu məsələ prioritet kimi nəzərə alınmışdır. Sosialyönümlü xərclərin büdcədəki xüsusi çəkisi 25,4 faiz və yaxud 4 milyard 427,4 milyon manat proqnozlaşdırılmışdır. Bu isə 2012-ci ilin büdcəsindəki göstəricidən təxminən 2,1 faiz çoxdur.

2012-ci ilə nisbətən 2013-cü ildə dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibində sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinin xüsusi çəkisi 1,6 faiz artaraq 9,2 faiz, təhsil xərclərinin xüsusi çəkisi 1,3 faiz artaraq 7,7 faiz, səhiyyə xərclərinin xüsusi çəkisi 0,5 faiz artaraq 3,4 faiz, mədəniyyət, incəsənət və kütləvi in-

formasiya vasitələri xərclərinin xüsusi çəkisi 0,1 faiz artaraq 1,5 faiz, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq xərclərinin xüsusi çəkisi 4,5 faiz artaraq 2,5 faiz, mənzil-kommunal təsərrüfatı xərclərinin xüsusi çəkisi 0,1 faiz artaraq 2,0 faiz təşkil edir.

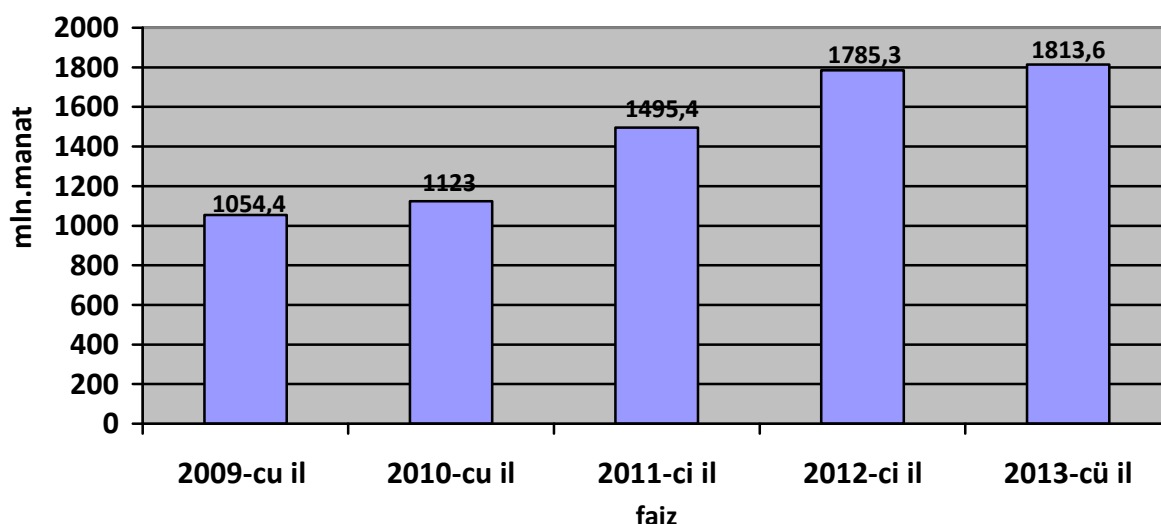
Ölkə əhalisinin rifahının yaxşılaşdırılması və sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətində məqsədyönlü kursun 2013-cü ildə də davam etdirilməsi qarşıda duran prioritet vəzifələrdən olacaq. Həmin vəzifələrə uyğun olaraq 2013-cü ildə dövlət büdcəsindən maliyyələşən və maliyyə yardımı alan elm və elmi-tədqiqat, təhsil, səhiyyə, sosial təminat, mədəniyyət, gənclər və idman, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, meliorasiya və su təsərrüfatı, müdafiə və hüquq-mühafizə orqanlarında çalışanların və dövlət qulluqçularının aylıq əməkhaqları və minimum əmək haqqının həddinin artırılması diqqət mərkəzində olacaq.

Zəruri sosial tədbirlərdən olan sosial müavinətlərin və təqaüdlərin, o cümlədən yaşa, əlilliyə, ailə başçısını itirməyə, uşağın anadan olmasına görə, sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşadək uşaqlara, valideyinlərini itirmiş və valideyin himayəsindən məhrum olan uşaqlara, şəhid uşaqlarına, müharibə əlillələrinin uşaqlarına, radiasiya qəzası nəticəsində zərərçəkmiş şəxslərə, müharibə veteranlarına verilən müavinətlərin, dəfn üçün nəzərdə tutulan müavinətlərin, əmək pensiyalarının minimum məbləğinin, məcburi köçkünlərə verilən yemək xərcinin, şəhid ailəsi, müharibə əlilləri üçün və Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verilmiş şəxslərə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqaüdünün, ali, orta ixtisas, ilk peşə-ixtisas təhsili sistemində oxuyan tələbə və şagirdlərə, doktorantlara verilən təqaüdlərin artırılması da proqnozlaşdırılır. Qeyd olunan əməkhaqlarının və sosial ödənişlərin artırılması üçün 2013-cü il dövlət büdcəsinin layihəsində üst-üstə 240 milyon manatdan çox vəsait nəzərdə tutulur.

Ölkədə pensiya və müavinətlərin, ünvanlı sosial yardımın, məcburi köçkünlərin sosial məsələlərinin və digər sosial tədbirlərin maliyyə təminatı

üçün 2013-cü ilin dövlət büdcəsində sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinə 1813,6 mln. manat vəsait proqnozlaşdırılmışdır ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 27,8 mln. manat və ya 1,6 faiz, 2011-ci ilin faktiki icrasına nisbətən isə 318,2 mln. manat və ya 21,3 faiz çoxdur.

Sosial müdafiə və sosial təminat xərcləri (cari) və onun artım sürəti

2013-cü ildə sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinə ayrılan vəsaitin 1077,0 mln. manatı (2012-ci ilə nisbətən 32,7 mln. manat və ya 3,1 faiz, 2011-ci ilin faktiki icrasına nisbətən 191,0 mln. manat və ya 21,6 faiz çox) Dövlət Müdafiə Fondu vasitəsilə həyata keçirilən sosial ödənişlərin maliyyələşdirilməsinə, 463,3 mln. manatı (2012-ci ilə nisbətən 24,6 mln. manat və ya 5,6 faiz, 2011-ci ilin faktiki icrasına nisbətən 52,1 mln. manat və ya 12,7 faiz çox) Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi və onun müvafiq xidmət orqanları vasitəsilə həyata keçirilən sosial xərclərin, 212,8 mln. manatı (2012-ci ilə nisbətən 11,9 mln. manat və ya 5,9 faiz, 2011-ci ilin faktiki icrasına nisbətən 23,0 mln. manat və ya 12,1 faiz çox) Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi vasitəsilə qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi tədbirlərinin maliyyələşdirilməsinə yönəldiləcəkdir.

Ailə, uşaq və qadın hüquqlarının müdafiəsinə və gender siyasətinin həyata keçirilməsinə, məişət zorakılığının qarşısının alınmasına yönəldilən tədbirlərin, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların ailələrə verilməsi, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün alternativ qayğı mərkəzlərinin saxlanılması və s. kimi vəzifələrin icrasının təmin edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi üçün 1,6 mln. manat (2012-ci illə müqayisədə 0,2 mln. manat və ya 10,6 faiz, 2011-ci ilin faktiki icrasına nisbətən 0,6 mln. manat və ya 70,1 faiz çox) vəsait nəzərdə tutulmuşdur.

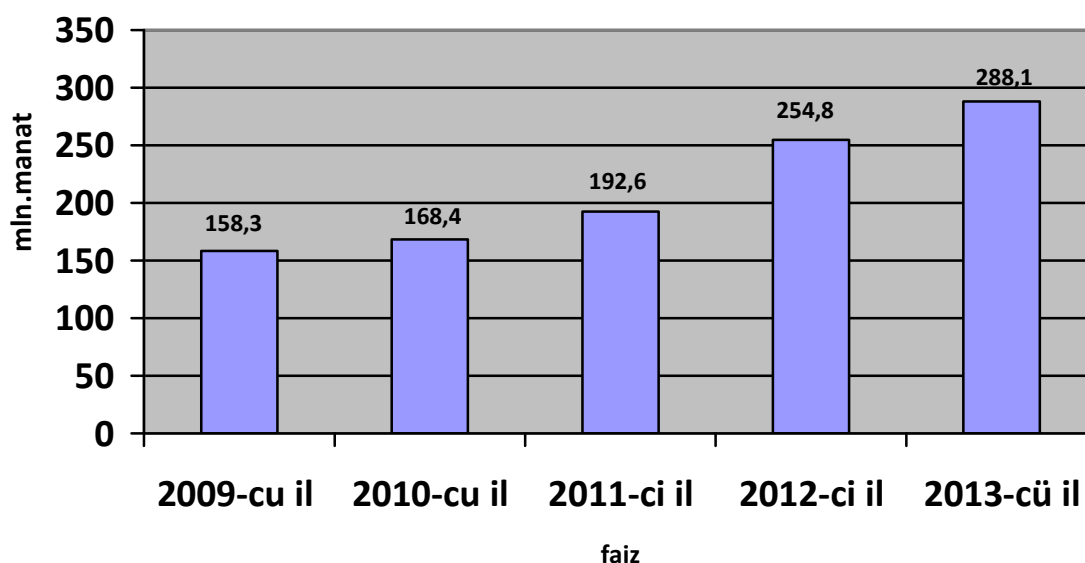
İlk dəfə olaraq 2013-cü ilin dövlət büdcəsində “Azərbaycan Respublikasının keçmiş Prezidentinin və onun ailə üzvlərinin təminatı haqqında” Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Qanununun icrası üçün tələb olunan məbləğdə vəsait nəzərdə tutulmuşdur.

Eyni zamanda, 2013-cü il dövlət büdcəsinin əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərində də sosial müdafiə və sosial təminat təyinatlı infrastrukturlara aid olan investisiya layihələri üzrə müvafiq məbləğdə vəsait nəzərdə tutulmuşdur.

Son 5 ildə (2009-2013-cü illər) dövlət büdcəsinin cari xərclərində sosial müdafiə və sosial təminat xərcləri üçün nəzərdə tutulmuş vəsait 759,2 mln. manat və ya 72,0 faiz artmışdır.

2013-cü il dövlət büdcəsində mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyət xərcləri üçün 288,1 mln. manat, 2012-ci illə müqayisədə 33,3 mln. manat və yaxud 13,1 faiz, 2011-ci ilin faktiki icrasına nisbətən 95,5 mln. manat və ya 49,6 faiz çox vəsait ayrılmışdır.

**Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər
kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyət xərcləri (cari) və onun
artım sürəti (mln. manatla, faizlə)**

Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyət xərcləri üzrə ayrılan vəsaitin 134,1 mln. manatı və ya 46,5 faizi mədəniyyət və incəsənət sahəsində fəaliyyət, 65,3 mln. manatı və ya 22,7 faizi radio, televiziya və nəşriyyat, 88,7 mln. manatı və ya 30,8 faizi bədən tərbiyəsi, gənclər siyasəti, turizm və digər kateqoriyalara aid edilməyən fəaliyyət xərclərinə yönəldiləcəkdir.

Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyət xərcləri üzrə ayrılmış vəsaitin 88,5 mln. manatı müvafiq dövlət proqramlarının və ünvanlı tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə nəzərdə tutulur, o cümlədən “Azərbaycan Gəncliyi Dövlət Proqramı (2011-2015-ci illər)”nın maliyyə təminatına 20,1 mln. manat, əməkhaqqı sisteminin təkmilləşdirilməsi və pensiya təminatının yaxşılaşdırılması və digər tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə 9,7 mln. manat, “Azərbaycan teatri 2009-2019-cu illər Dövlət Proqramı”nın tətbiqinə 9,8 mln. manat (2012-ci ilə nisbətən 0,7 mln. manat və ya 7,7 faiz çox), “Azərbaycan kinosunun 2008-2018-ci illər üzrə inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın icrasına

6,5 mln. manat mədəniyyət obyektlərinin maddi-texniki təminatının möhkəmləndirilməsinə 27,8 mln. manat (2012-ci ilə nisbətən 24,2 mln. manat və ya 7,7 dəfə çox), mədəniyyət obyektlərinin yenidən qurulmasına və əsaslı təmirinə 3,0 mln. manat, xarici populyar televiziya şirkətləri vasitəsi ilə ölkənin turizm imkanlarının təbliğinə 4,7 mln. manat, “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”na 1,4 mln. manat (2012-ci ilə nisbətən 0,4 mln. manat və ya 42,3 faiz çox), yaşlı və gənc nəsil yazıçıların, rəssamların və bəstəkarların xüsusi təqaüd fondunun xərclərinə 0,6 mln. manat, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin xarici ölkələrdə mədəniyyət mərkəzlərinin saxlanılmasına 1,9 mln. manat (2012-ci ilə nisbətən 0,7 mln. manat və ya 56,1 faiz çox), xüsusi yayım avadanlıqlarının istismarına 1,2 mln. manat və digər tədbirlərə vəsait nəzərdə tutulmuşdur.

İlk dəfə olaraq 2013-cü ilin dövlət büdcəsində siyasi partiyaların fəaliyyəti ilə bağlı qüvvəyə minmiş “Siyasi partiyalar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun icrası üçün 2,0 mln. manat vəsait nəzərdə tutulmuşdur.

Bununla yanaşı, Azərbaycan həqiqətlərinin ATV International (ATV İNT) beynəlxalq televiziya kanalı vasitəsi ilə xarici dillərdə dünya ictimaiyyətinə təqdim edilməsi məqsədi ilə 2013-cü ildən başlayaraq dövlət büdcəsində müvafiq məbləğdə vəsait nəzərdə tutulmuşdur.

Eyni zamanda, 2013-cü il dövlət büdcəsinin əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərində də mədəniyyət, incəsənət, idman infrastrukturlarına aid olan investisiya layihələri üzrə müvafiq məbləğdə vəsait nəzərdə tutulmuşdur.

Son 5 ildə (2009-2013-cü illər) mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyət xərcləri üzrə cari xərclər 129,8 mln. manat və ya 82,0 faiz artmışdır.

2.3. Dövlət büdcəsinin müdafiə və idarəetmə üzrə xərc istiqamətləri

Dövlətimizin mühüm funksiyalarından biri ölkənin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi və onun təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir. Ölkənin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi daim dövlətin diqqət mərkəzindədir. Ərazilərimizin 20 faizinin mənfur erməni işğalı altında olması ilə xalqımız heç zaman barışmayacaq. Sülh danışıqları nəticəsində azğın düşmən torpaqlarımızdan əl çəkməsə, onda ölkə başçısının qeyd etdiyi kimi, bir yolumuz qalır ki, müharibə yolu ilə torpaqlarımızı mənfur düşmənimizdən azad edək. Ona görə də ölkənin müdafiə qüdrətinin artırılmasına və ordumuzun müasir hərbi texnika ilə təchiz edilməsinə yönəldilən tədbirlər xalq tərəfindən rəğbətlə qarşılanır.

Dövlət büdcəsindən ölkənin müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsinə ayrılan vəsaitin məbləği ildən-ilə artır. Bunu aşağıdakı rəqəmlərdən görmək olar.

Cədvəl 2.4.
(mln.manat)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Büdcə xərcləri – cəmi	10774,2	10503,9	11766,0	15397,5	17672,0	19850,0
Faizlə	100	100	100	100	100	100
Müdafiə xərcləri	1321,2	1183,9	1185,2	1345,3	1407,3	1528,6
Büdcə xərclərinə nisbətən faizlə	12,3	11,3	10,1	8,7	8,0	70,7

2013-cü ildə ölkəmizin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsinə dövlət büdcəsindən 1528,6mln. manat vəsait ayrılmışdır ki, bu da 20085-ci ildəkindən 15,7 faiz, 2012-ci ildəkinə nisbətən 8,6 faiz çoxdur.

Bununla yanaşı, ordunun və dövlət sərhədlərinin möhkəmləndirilməsi, maddi-texniki təchizatının yaxşılaşdırılması üçün bütün zəruri tədbirlər görülmüşdür. 2013-cü il üçün müdafiə xərclərinə dövlət büdcəsindən ayrılan vəsait

büdcə xərclərinin 7,7 faizinə bərabərdir. Büdcədən ayrılan vəsaitin artımı ölkənin müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsi, müdafiənin maddi-texniki bazasının dünya standartlarına yaxınlaşdırılması məqsədini daşıyır.

Cədvəl 2.5.

2013-cü il dövlət büdcəsindən müdafiə xərcləri

Xərclərin istiqaməti	Məbləğlə mln. man.	Xüsusi çəkisi %-lə
Cəmi müdafiə xərcləri	1528,6	100
Müdafiə Nazirliyi	1160,5	75,9
Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi	106,4	7,0
Müdafiə və təhlükəsizlik sahəsində tətbiqi tədqiqatlar	2,8	0,2
Digər kateqoriyalara aid edilməyən xərclər	3,0	0,2
Ölkənin müdafiə potensialının gücləndirilməsi ilə bağlı xərclər	152,0	9,9
Müdafiə sahəsi üzrə əmək haqqı və sosial tədbirlərin maliyyələşdirilməsi xərcləri	38,5	2,5
Maddi-texniki təminatın möhkəmləndirilməsi ilə bağlı xərclər	60,0	3,9
Sair xərclər	5,4	0,4

Vahid büdcə təsnifatına görə, funksional baxımdan «Müdafiə» bölməsi «Müdafiə qüvvələri», «Milli təhlükəsizlik», «Müdafiə və təhlükəsizlik sahəsində tətbiqi tədqiqatlar» və «Digər kateqoriyaya aid edilməyən» köməkçi bölmələrdən ibarətdir.

Müdafiə xərcləri tərkibində müdafiə sənayesi üzrə xərclər 3,0 milyon təşkil edəcəkdir.

Büdcədən ayrılan vəsaitin 1160,5 mln. manatı və ya 75,9 faizi Müdafiə Nazirliyi xətti ilə istifadə ediləcək.

Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi sisteminin maliyyələşdirilməsinə 106 mln. manat və ya ölkənin müdafiə xərclərinin 7,0 faizi qədər vəsait ayrılmışdır.

«Müdafiə qüvvələri» köməkçi bölməsinə silahlı qüvvələr, müdafiə sahəsində məsələlərə və xidmətlərə rəhbərlik, quru, dəniz, hava hücumlarından müdafiə qüvvələrinin idarə edilməsi, mühəndis və nəqliyyat qoşunlarının, rabitə qoşunlarının, hərbi kadr xidmətlərinin və digər qeyri-nizami xidmətlərin, ehtiyatda olanların və müdafiə məqsədli köməkçi qüvvələrin idarə edilməsi və ya onlara kömək göstərilməsi, həmçinin xaricdə olan hərbi attaşelərin aparatlarının və səhra hospitallarının saxlanması ilə bağlı xərclər, həmçinin xarici dövlətlərə hərbi yardımın göstərilməsi, mülki müdafiə məsələləri ilə bağlı xidmətlər daxildir.

«Milli təhlükəsizlik» köməkçi bölməsinə milli təhlükəsizlik qüvvələrinə rəhbərlik və onun idarə olunması, kadr siyasəti və saxlanması ilə bağlı xərclər daxildir.

«Müdafiə və təhlükəsizlik sahəsində tətbiqi tədqiqatlar» köməkçi bölməsinə müdafiə və milli təhlükəsizliklə əlaqədar tətbiqi tədqiqatları və təcrübi işləri həyata keçirən təşkilatlara rəhbərlik və onların idarə edilməsi, elmi-tədqiqat institutları tərəfindən həyata keçirilən müdafiə və milli təhlükəsizliklə əlaqədar tətbiqi tədqiqatların və təcrübi işlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı xərclər aiddir.

«Digər kateqoriyalara aid edilməyənlər» köməkçi bölməsinə - «Müdafiə» bölməsinə daxil edilmiş paraqraflarda öz əksini tapmayan digər xidmətlərlə bağlı xərclər daxildir.

Stokholm Dünya Beynəlxalq Tədqiqatlar İnstitutunun dünya ölkələrinin 2009-cı ildə hərbi sahəyə ayırdığı vəsaitlərlə bağlı hesabatında qeyd olunur ki, 2009-cu ildə dünya dövlətlərinin ümumilikdə hərbi büdcəsi 1025,5 milyard dollar (dünya üzrə ÜDM-in 2,6%-i həcmində) təşkil edib. 2009-cu ildə hərbi sahəyə ən çox vəsait ayıran dövlətlərin siyahısına 624,0 mlrd. dollarla ABŞ başçılıq edir. Hesabatda göstərilir ki, ötən il Əfqanıstan və İraqdakı əlavə xərclər üçün ABŞ Konqresi hərbi sahəyə əlavə olaraq 81 mlrd. dollar vəsait ayırıb. ABŞ-ın müdafiə sahəsinə ayırdığı vəsait dünya üzrə hərbi xərclərin 47 faizindən çoxunu təşkil edib. 2005-2008-ci illərdə ABŞ-ın hərbi büdcəsində ümumilikdə 338 mlrd. dollar artım olub. Birləşmiş Ştatların orta müddətli dövrdə büdcə proqnozlarına görə, bu ilin müdafiə büdcəsinin 624 mlrd.manat olacağı gözlənilir ki, bu da 2011-ci ilə qədərki

dövrə pik göstərici hesab olunur. ABŞ-dan sonra birinci onluqda Böyük Britaniya (47,4 mlrd. dollar), Fransa (45,2 mlrd. dollar), Yaponiya (42,4 mlrd. dollar), Çin (35,4 mlrd. dollar), Almaniya (33,9 mlrd. dollar), İtaliya (27,8 mlrd. dollar), Rusiya (19,4 mlrd. dollar), Səudiyyə Ərəbistanı (19,3 mlrd. dollar), Şimali Koreya (15,5 mlrd. dollar) gəlir. Müdafiə sektoruna 15,1 mlrd. dollar ayıran Hindistan və 10,7 mlrd. dollar hərbi büdcəsi olan İsrail hərbi xərclərini sürətlə artıran dövlətlər siyahısındadır.

Büdcə xərcləri sistemində ümumdövlət xidməti xərcləri əhəmiyyətli yer tutur. Bu xərclər «Vahid büdcə təsnifatı»na əsasən büdcə xərcləri təsnifatının birinci funksional bölməsidir. 2013-cü ilin dövlət büdcəsindən ümumdövlət xidmətlərinə 1802,0 mln. manat vəsait ayrılıb. Bu, ümumi budcə xərclərinin 9,1 faizini təşkil edir. Ötən ilin büdcə xərclərində bölmənin payı 6,7 faiz olub. Başqa sözlə, əvvəlki illə müqayisədə 2010-cu ilin büdcəsində «Ümumi dövlət xidmətləri» bölməsinin payı 2,4 bənd artıb. Ötən illə müqayisədə artım heç də yalnız bölmənin ümumi büdcədəki payında deyil, həm də onun mütləq həcmindədir - bu il bölməyə ayrılan vəsaitin ümumi məbləği 2012-ci ildəkindən təqribən 622,1 mln.manat və ya 52,7 faiz artıb.

Bölmənin ümumi məbləğinin ötən illə müqayisədə 2013-cü ildə əsasən dövlət borcuna və öhdəliklərinə xidmət edilməsi üçün bu il büdcədən 2012-ci ildəkindən milyon manat çox vəsait ayrılması ilə bağlıdır - ötən il bu məqsədə 362,4 milyon manat ayrıldığı halda, 2013-cü ildə 780,7 milyon manat nəzərdə tutulub.

Vahid büdcə təsnifatına əsasən bu bölmə «qanunvericilik və icra hakimiyyəti, yerli özünüidarəetmə orqanlarının saxlanılması xərcləri», «beynəlxalq təşkilatlara üzvlük haqqı xərcləri», «elm xərcləri», «başqa kateqoriyalara aid edilməyən ümumi dövlət xidmətləri xərcləri», «dövlət borcuna və öhdəliklərinə xidmət edilməsi ilə bağlı xərclər», «yerli (bələdiyyə) büdcələrə verilən dotasiya» və «Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinə verilən dotasiya» kimi köməkçi bölmələrdən ibarətdir.

2013-cü ilin dövlət büdcəsindən ümumi dövlət xidmətləri üzrə ayrılan vəsaitlərin tərkibi və strukturu aşağıdakı cədvəldə əks olunub.

Cədvəl 2.6.

2013-cü ildə dövlət büdcəsinin ümumi dövlət xidməti xərcləri

	Məbləğ (milyon manat)	%-lə
Ümumi dövlət xidmətləri xərcləri	1804,6	100
O cümlədən:		
-qanunvericilik və icra hakimiyyəti, yerli özünüidarəetmə orqanlarının saxlanılması xərcləri	440,5	24,4
-beynəlxalq təşkilatlara üzvlük haqqı xərcləri	112,9	6,2
-elm xərcləri	130,5	7,2
-başqa kateqoriyalara aid edilməyən ümumi dövlət xidməti xərcləri	57,1	3,2
-dövlət borcuna və öhdəliklərinə xidmət edilməsi ilə bağlı xərclər	780,7	43,35
-yerli (bələdiyyə) büdcələrə verilən dotasiya	5,2	0,3
-Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinə verilən dotasiya	277,7	15,4

Cədvəldən göründüyü kimi, bölmənin ümumi vəsaitlərinin 24,4 faizi qanunvericilik və icra hakimiyyəti, yerli özünüidarəetmə orqanlarının saxlanılmasına, 15,4 faizi Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinə dotasiyanın verilməsinə, 43,3 faizi dövlət borcuna və öhdəliklərinə xidmət edilməsinə, 7,2 faizi isə elmə yönəldilir. Vəsaitin 5,2 milyon manatı, yaxud 0,3 faizi yerli özünüidarəetmə (bələdiyyə) qurumlarının büdcələrinə dotasiya verilməsi üçün nəzərdə tutulur.

«Ümumi dövlət xidmətləri» bölməsi üzrə nəzərdə tutulan vəsaitin 1719,6 milyon manatı (və ya 95,3 faizi) mərkəzləşdirilmiş, yerdə qalan 85,0 milyon manatı (4,7 faizi) isə yerli xərclər kimi təsnifləşdirilir.

Bölmənin ümumi vəsaitinin 440,5 milyon manatı, yaxud 24,4 faizi «Qanunvericilik və icra hakimiyyəti, yerli özünüidarəetmə orqanlarının saxlanması xərcləri» köməkçi bölməsinə ayrılır.

Bu vəsaitin özü də 3 yerə bölünür:

1. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin saxlanması xərcləri;
2. Azərbaycan Respublikasının icra hakimiyyəti orqanlarının saxlanması xərcləri;
3. Azərbaycan Respublikasının digər mərkəzi təşkilatlarının saxlanması xərcləri.

«Qanunvericilik və icra hakimiyyəti, yerli özünüidarəetmə orqanlarının saxlanması» üçün nəzərdə tutulan ümumi vəsaitin 290,8 milyon manatı (16,1 faizi) Azərbaycan Respublikasının icra hakimiyyəti orqanlarının saxlanılmasına ayrılır. Bu vəsait hökumətin ayrı-ayrı qurumları (nazirliklər, komitələr, idarələr, agentliklər və s.) arasında onların miqyaslarına uyğun olaraq bölünür.

Azərbaycan Respublikasının icra hakimiyyəti orqanlarının saxlanması üçün ayrılan 290,8 milyon manatın təqribən 21,3 faizi (62,0 milyon manat) Prezidentin Administrasiyasının, 6,4 faizi (18,7 milyon manat) Vergilər Nazirliyinə, 4,9 faizi (14,2 milyon manat) Maliyyə Nazirliyinə, 4,0 faizi (11,6 milyon manat) Dövlət Statistika Komitəsinə, 3,6 faizi (10,6 milyon manat) Xarici İşlər Nazirliyinə, 2,6 faizi (7,5 milyon manat) Nazirlər Kabinetinə, 2,2 faizi (6,3 milyon manat) Təhsil Nazirliyinə, 1,8 faizi (5,2 milyon manat) İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə ayrılmışdır. Bu il şəhər və rayon icra hakimiyyəti orqanlarının saxlanılmasına 63,3 milyon manat (icra hakimiyyəti orqanlarının saxlanması xərclərinin 21,8 faizi), ölkənin xaricdə olan səfirlik, konsulluq və başqa diplomatik nümayəndəliklərinin saxlanması üçün 60,9 milyon manat (icra hakimiyyəti orqanlarının saxlanması xərclərinin 20,9 faizi) sərf olunacaq.

FƏSİL III. DÖVLƏT MALİYYƏSİNİN TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ BÜDCƏDƏNKƏNAR DÖVLƏT FONDLARININ MAHİYYƏTİ VƏ ƏHƏMİYYƏTİ

3.1. Büdcədənəknar dövlət fondlarının formalaşması və inkişafı

Azərbaycanın dövlət maliyyəsinin mühüm tərkib hissələrindən biri də büdcədənəknar dövlət fondlarıdır. Dövlət maliyyəsinin aparıcı və istiqamətləndirici rolunun artırılmasında büdcədənəknar fondların özünə məxsus yeri vardır.

Büdcədənəknar dövlət fondları dedikdə-dövlət maliyyəsinin tərkib hissəsi kimi, ümumdövlət və regional əhəmiyyətli konkret iqtisadi və sosial tələbatların ödənilməsi üçün ölkənin maliyyə resurslarının yenidən bölgüsü və istifadə edilməsinin xüsusi bir forması nəzərdə tutulur.

Büdcədənəknar dövlət fondları-qanunvericiliyə uyğun olaraq dövlət tərəfindən hüquqi şəxs qismində təsis edilmiş və dövlət büdcəsindən kənar müstəqil büdcəyə malik olan məqsədli dövlət maliyyə fondlarıdır. Büdcədənəknar dövlət fondları dövlət əhəmiyyətli mühüm istiqamətlər üzrə iqtisadi və sosial ehtiyacların ödənilməsinə xidmət edir. Belə ki, bu fondlar əhalinin ayrı-ayrı qruplarının sosial mənafeələrinin müdafiə edilməsi, dövlətin konkret iqtisadi vəzifələrinin yerinə yetirilməsi məqsədilə ümumidaxili məhsulun yenidən bölüşdürülməsi və məqsədli təyinat üzrə istifadə edilməsi mexanizmini ifadə edir.

Büdcədənəknar dövlət fondları Azərbaycan Respublikasının dövlət mülkiyyətindədir. Büdcədənəknar fondlar xüsusi vergilər, rüsumlar, digər gəlirlər və dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlər hesabına formalaşır və inkişaf edir. Büdcədənəknar dövlət fondlarının məqsədi hər şeydən əvvəl vətəndaşların Konstitusiyaya hüquqlarının həyata keçirilməsidir. Bu məqsədə nail olmaq üçün sosial təminat istiqamətli fondlar yaradılır. Büdcədənəknar fondlar eyni zamanda ölkənin ayrı-ayrı regionlarının və ya sahələrin iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün yaradılır.

Azərbaycan Respublikasında dövlət sosial müdafiə (təminat) fondunun məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda;

- xəstəliyinə;
- əlilliyinə;
- ailə başçısını itirdiyinə;
- əmək qabiliyyətini itirdiyinə;
- işsizliyinə;
- uşaqların doğulmasına və tərbiyə olunmasına görə və AR-nın qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş digər hallarda sosial təminatı;
- sağlamlığın qorunması;
- pulsuz tibbi yardım göstərilməsi və s. ibarətdir.

Büdcədən kənar dövlət fondları qanunvericilikdə nəzərdə tutulan gəlir mənbələrinə malik olur. Azərbaycan Respublikasının büdcədən kənar dövlət fondlarının gəlir mənbələrinə aiddir: Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş icbari tədiyyələr; fiziki və hüquqi şəxslərin könüllü ödəmələri; AR-nın qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş digər gəlirlər.

Büdcədən kənar fondların təsnifatına hüquqi və təbəçiliyi baxımından yanaşdıqda Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinin məcburi tələbləri əsasında yaradılan fondlar (Məsələn, DSMF) və dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarının qərarları ilə yaradılan fondlara ayrılır.

İstifadə istiqamətlərinə görə büdcədən kənar fondlar aşağıdakı qruplara bölünür: sosial fondlar; iqtisadi fondlar; elmi-tədqiqat fondları; kredit fondları və s.

Sosial fondlar: sosial fondlar əhaliyə sosial yardımın həyata keçirilməsi məqsədilə yaradılan pul vəsaitləri fondlarıdır.

Sosial fondların yaradılmasının üç əsas mənbəyi mövcuddur: sığorta olunanların və muzzdlı işləyənlərin sığorta haqları, sahibkarların ödədiyi sığorta haqları, dövlət subsidiyaları (transfərtlər).

Sığorta olunanların və muzzdlı işləyənlərin sığorta haqları onların gəlirlərindən çıxılan hissədir. Bir çox ölkələrdə bu haqların dərəcələri faizlə və proporsional olaraq tətbiq edilir, yəni onlar gəlirlərin həcmindən asılı olaraq dəyişmir, sabit olur. Müxtəlif ölkələrdə üzvlük haqlarının dərəcələri aşağıdakı

həcmində müəyyən edilir: Böyük Britaniyada və Fransada – 5,7%, ABŞ-da – 7,15, Yaponiyada – 5,3% və s.

Sahibkarların ödədiyi sığorta haqlarının həcmi müxtəlifdir, məsələn, ABŞ-da 15,3% həcmində kombinə edilmiş dərəcə (muzdlı işləyənlərdən və sahibkarlardan birgə tətbiq olunur).

İnkişaf etmiş bir sıra ölkələrin təcrübəsində: ABŞ, Fransa, Almaniya və s. sosial fondlara ödənilən haqq istehsal xərclərinə bərabər tutulur və məhsulun qiymətinə daxil edilir.

ABŞ-da çoxlu sayda sosial fondlar vardır. Bunların arasında əlillərə, qocalığa, əlilliyə və ailə başçısının itirilməsinə görə sığorta fondu, dövlət qulluqçularının sığortalanması fondu, ehtiyacı olanlara yardım fondudur.

Almaniyada bir neçə fond vardır; fəhlə və qulluqçuların pensiya sığortası fondu, xəstəliyə görə sığorta fondu, işsizliyə görə sığorta fondu.

Böyük Britaniyada milli sığorta fondu və dövlət müəssisələrinin pensiya fondu fəaliyyət göstərir.

Yaponiyada sağlamlığın sığortası fondu, istehsal zədələnməsindən sığorta fondu fəaliyyət göstərir.

Fransada əhaliyə sosial yardım fondu, xəstəliyin, əlilliyin, analığın sığortalanması fondu, pensiya fondu, ailələrə yardım fondu və işsizlərə yardım milli fondu xidmət edir.

İqtisadi fondlar. İqtisadi fondlar təsərrüfat prosesinin tənzimlənməsi məqsədilə yaradılır. Bu fondlara investisiya fondları və modernləşdirmə fondları aiddir. Bu fondlar vasitəsilə dövlət və özəl kompaniyaların subsidiyalar və imtiyazlı kreditlər formasında maliyyələşdirilməsi həyata keçirilir.

ABŞ-da iqtisadiyyatın yenidən qurulması və inkişafı fondu fəaliyyət göstərir və bu fondun yaranmasının əsas mənbəyi federal büdcənin vəsaitləridir.

Yaponiyada investisiya büdcəsi (mənbəyi - əmanət, sığorta və pensiya vəsaitləri) fəaliyyət göstərir.

Elmi-tədqiqat fondları. Elmi-tədqiqat fondları sənayedə və tikintidə elmi-tədqiqat işlərinin maliyyələşdirilməsi, həmçinin fundamental tədqiqatlar həyata keçirən dövlət elmi mərkəzinin saxlanması üçün istifadə edilir.

ABŞ-da milli elmi fond (mənbəyi – federal büdcənin vəsaiti, sənaye müəssisələrinin mənfəətindən ayırmalar, universitetlərin və kolleclərin üzvlük haqları), standartlar bürosunun elmi fondu (mənbəyi – federal büdcənin vəsaiti) fəaliyyət göstərir.

Böyük Britaniyada tədqiqatların inkişafı üzrə milli korporasiya fondu (mənbəyi – ixtirələrdən istifadə hüququ verən lisenziyaların satışından gəlir, uzunmüddətli imtiyazlı dövlət krediti, mərkəzi büdcədən subsidiyalar) fəaliyyət göstərir.

Kredit fondları. Kredit fondları – dövlət banklarının, əmanət kassalarının, digər kredit institutlarının qaytarılmaq və faizli şərtlərə verilən vəsaitlərdir. Bu fondan istifadə etmək hüququna dövlət sifarişlərini yerinə yetirən hüquqi şəxslər və ya inkişaf etmiş ölkələrin dövlət proqramları ilə işləyənlər malikdirlər.

ABŞ-da fermer kreditinin inzibati fondu, mənzil tikintisinin imtiyazlı kreditləşdirilməsi fondu (mənbəyi – xəzinədarlığın vəsaiti, qiymətli kağızlar emissiyası), ABŞ-ın ixrac-idxal bankı fondu (mənbəyi – bankın vəsaiti, qiymətli kağızlar emissiyası) fəaliyyət göstərir.

Fransada Fransanın Bank fondu (mənbəyi – Milli Bankın vəsaitləri, fondun qiymətli kağızlar emissiyası), xarici ticarət bank fondu (xarici ticarət Bankı vəsaiti, xüsusi istiqrazlar emissiyası) fəaliyyət göstərir.

Yaponiyada mənzil tikintisinin maliyyələşdirilməsi korporasiya fondu, kiçik və orta müəssisələrin maliyyələşdirilməsi korporasiya fondu, yaponiyanın ixrac-idxal bankı fondu (mənbələri – büdcə vəsaitləri, kreditlərin verilməsindən gəlirlər) fəaliyyət göstərir.

“Büdcə sistemi haqqında” AR-nın Qanunu ilə büdcədən kənar dövlət fondlarının tərkibi müəyyən edilmişdir:

- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondu;
- İcbari Tibbi Sığorta Fondu;

- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu.

Burada birinci iki fond büdcədənənar dövlət sosial fondlar, üçüncü fond isə büdcədənənar dövlət iqtisadu fondu hesab edilir.

Büdcədənənar dövlət fondlarının yaradılması və istifadəsinin üstün cəhətləri aşağıdakı kimi əsaslandırılır.

1. büdcədənənar fondların formalaşması əsasında həm ayrı-ayrı sosial və həm də iqtisadiyyat sahələrinin prioritet istiqamətlərinin maliyyələşdirilməsi üçün dövlətin əlavə pul vəsaiti əmələ gəlir;

2. büdcədənənar fondların vəsaitləri icmal büdcənin xərclərinin ötürülməsi üçün daha əlverişli maliyyə mənbəyi hesab edilir;

Büdcədənənar dövlət fondlarının xərcləri Azərbaycan Respublikasının Dövlət Xəzinədarlıq sistemi vasitəsilə həyata keçirilir.

3.2. Dövlət sosial müdafiə fondunun və icbari tibbi sığorta fondunun məqsədi və əhəmiyyəti

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun yaranması və fəaliyyəti “Sosial sığorta haqqında AR-nın 18 fevral 1997-ci il tarixli qanunu ilə təsbit edilmişdir”.

Ölkədə sosial sığorta və pensiya təminatı məsələlərinin Avropa standartlarına uyğun qaydada tam formalaşmasını nəzərdə tutan Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 17 iyul 2001-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasında Pensiya İslahatı Konsepsiyası”nın icrası məqsədilə 2001-2005-ci illərdə həyata keçirilən tədbirlər Dövlət sosial Müdafiə Fondunun fəaliyyətinin keyfiyyətlə yenidən qurulmasını şərtləndirmişdir.

2001-ci il noyabrın 27-dən “Dövlət sosial sığorta sistemində fərdi uçot haqqında” Azərbaycan Respublikası qanununun qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar Fond dövlət sosial sığorta sistemində fərdi uçot həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı kimi fəaliyyət göstərməktədir.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondu Azərbaycan Respublikasında məcburi dövlət sosial sığortası, pensiyalar və pensiyalara əlavə olunan müavinətlər sahəsində idarəetməni həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır.

Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun vasitələri aşağıdakı mənbələr hesabına formalaşır:

- Məcburi və könüllü (əlavə) sosial sığorta üzrə daxil olan sığorta haqları;
- Dövlət büdcəsindən ayırmalar (transfərtlər);
- Maliyyə sanksiyalarının və cərimələrin tətbiqi nəticəsində daxil olan məbləğlər;
- Sanatoriya-kurort göndərişlərin satışından əldə edilmiş vəsait;
- Bank kreditləri;
- Qanunvericiliyə uyğun əldə edilmiş digər gəlirlər.

Məcburi dövlət sosial sığortasından sığorta haqqı əmək ödənişinə (gəlirə) nisbətən faizlə müəyyən edilir və sığorta edilənin (olunanın) vasitələri hesabına ödənilir.

“Sosial sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununa əsasən seçkili orqanlar və bütün işəgötürənlər üçün hesablanmış əməyin ödəniş fondunun 22%-i miqdarında məcburi dövlət sosial sığorta haqqı ödəyirlər;

- ev təsərrüfatında müzdlü işçilərin (ev qulluqçusu, dayə, şəxsi katibə, sürücü və s.) əməyindən istifadə edənlər hesablanmış əməkhaqqının 20%;
- vəkillər kolleqiyasının üzvləri, xüsusi natariuslar, sərbəst auditorlar və mühasiblər üçün gəlirlərin 20%-i;
- müəlliflik qonararı ödəyən hüquqi və fiziki şəxslər üçün hesablanmış qonarar məbləğinin 15%-i;
- mülki hüquqi xarakterli müqavilələrlə işləyənlər (sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər istisna olmaqla) ödəmə mənbəyindən tutulmaqla ölkə üzrə müəyyən edilmiş minimum aylıq əməkhaqqının 80%-i;
- mülkiyyətində olan kənd təsərrüfat torpaqlarından istifadə edən şəxslər torpağın hər hektarına görə sosial sığorta haqları ödəyirlər və dərəcələr hər hektara

görə torpağın münbitliyi səviyyəsindən asılı olaraq, ölkə üzrə müəyyən olunmuş minimum aylıq əməkhaqqının 2-12%-i;

- xarici ölkələrdə haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə və ya fərdi sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan və həmin ölkələrdə məcburi dövlət sosial sığorta haqqı ödəməyən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları üçün ölkə üzrə müəyyən edilmiş minimum aylıq əməkhaqqının 80%-i miqdarında sosial sığorta haqqı ödəyirlər;

- AR-nın Milli Məclisin qərarı, Prezidentin fərmanı və sərəncamları ilə vəzifəyə təyin olunan şəxslər, dövlət qulluqçuları, seçkili ödənişli vəzifələrdə işləyənlər, prokurorlar, prokurorun müavinləri və köməkçiləri, prokurorluğun müstəntiqləri, əmək müqaviləsi (kontrakt) ilə işləyənlər və kontraktla hərbi qulluğa qəbul edilmiş hərbi qulluqçular hesablanmış əməkhaqqının 3%-i miqdarında məcburi dövlət sığorta haqqı ödəyirlər.

Hər ay üçün hesablanmış məcburi dövlət sosial sığorta haqqı əmək haqqı və digər gəlirlər üzrə ödənişlərlə eyni vaxtda, lakin sonrakı ayın 15-dən gec olmayaraq tam məbləğdə və ya nağdsız hesablaşma qaydasında ödənilir.

Cədvəl 3.1.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 2014-cü il büdcə gəlirlərinin mənbələri

Büdcənin maddələri Gəlirlər mənbələri	Məbləğ, mln.man.	Yekuna görə %-lə
1. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları, cəmi	1780,4	60,8
O cümlədən:		
1.1. büdcədən maliyyələşən təşkilatlar üzrə	570,2	19,6
1.2. büdcədən maliyyələşən təşkilatlardan işləyənlər üzrə	77,6	2,6
1.3. büdcə təşkilatlarının büdcədən kənar vasitələri üzrə daxilolmalar	12,5	0,4
1.4. digər sığorta edənlər üzrə	1120,0	38,2
O cümlədən:		
1. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər üzrə	41,4	1,4
2. Sair gəlirlər cəmi	6,0	0,2
3. Sanatoriya-kurort göndərişlərinin qismən ödənilən dəyəri üzrə daxilolmalar	1,6	0,05
4. dövlət büdcəsindən ayrılmalər (transfert)	1142,0	39,0
5. Gəlirlərin cəmi	2928,5	100,0

2014-cü ildə Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun gəlir mənbələrinin 1780,4 mln. manatı və ya 60,8 faizini məcburi dövlət sosial sığorta haqları təşkil etmişdir ki, bunun da 570,2 mln. manatı (19,6 faizi) büdcədən maliyyələşən təşkilatlar üzrə daxilolmalar, 77,6 mln. manatı (2,6 faizi) büdcədən maliyyələşən təşkilatlarda işləyənlər üzrə, 12,5 mln. manatı (0,4 faizi) büdcə təşkilatlarının büdcədən kənar vəsaitləri üzrə daxilolmalar, 1120,0 mln. manatı (38,2 faizi) digər sığorta edənlər üzrə daxilolmalardan ibarətdir.

Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun büdcə gəlirlərinin 1142,0 mln. manatının və ya 33 faizini dövlət büdcəsindən ayrılan vəsait (transfərtlər) təşkil edir. Dövlət büdcəsindən Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna transfərtin zəruriliyi ondan irəli gəlir ki, hələlik məcburi sosial sığorta haqları ölkə üzrə pensiya və müavinətlərin tam məbləğdə ödənilməsi üçün kifayət etmir. Ona görə də hər il dövlət büdcəsi müzakirə edilib təsdiq edilərkən dövlət büdcəsindən dövlət sosial müdafiə fonduna transfərtlərin məbləği də təsdiq edilir. Gələcəkdə DSMF-nin əsas fəaliyyəti üzrə gəlirləri artdıqca, dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitin həcmində azalacaq və bu da büdcənin bu sahədə xərc yükünün azalmasına səbəb olacaq.

Cədvəl 3.2.

AR Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 2014-cü il üçün büdcə xərcləri

Xərclərin istiqamətləri	Məbləğ, mln.man.	Yekuna görə %-lə
1. Əhaliyə ödənişlər – cəmi	2861,8	97,7
o cümlədən,		
1.1. Əmək pensiyalarının ödənilməsi	2788,6	95,2
Ondan:		
1.1.1. Əmək pensiyalarının baza hissəsinə	1518,4	51,8
1.1.2. Əmək pensiyalarının sığorta hissəsinə	1270,2	43,4
1.1.3. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına müavinətlərə - cəmi	73,2	2,5
Ondan:		
1.1.3.1. əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə	19,0	0,6
1.1.3.2. hamiləliyə və doğuşa görə	22,0	0,8
1.1.3.3. uşağın anadan olmasına görə	5,0	0,2
1.1.3.4. üç yaşına çatana qədər uşaqlara qulluğa görə	8,5	0,3
1.1.3.5. dəfn üçün	13,0	0,4
2. Pensiya və müavinətlərin əhaliyə çatdırılması, bank əməliyyatlarının aparılması üzrə xidmət haqqı xərcləri	19,3	0,7
3. Sığorta olunanların sanatoriya-kurort müalicəsi və	18,6	0,6

sağlamlaşdırma tədbirlərinin həyata keçirilməsi üzrə Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası vasitəsilə müəyyənləşdirilən xərclər		
4. DSMF-in mərkəzi aparatının və onun yerli orqanlarının saxlanması xərcləri	25,5	0,9
5. Beynəlxalq təşkilatlara üzvlük haqlarının ödənilməsi xərcləri	0,04	0,0
6. 2009-2015-ci illərdə AR-nın sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı ilə bağlı xərclər	2,9	0,09
7. Sosial müdafiənin İnkişaf layihəsi üzrə xərclərin maliyyələşdirilməsi	0,2	0,0
Xərclərin cəmi:	2928,5	100,0

Cədvəldən göründüyü kimi, DSMF-in 2014-cü il üçün büdcə xərclərinin ümumi məbləği 2928,5 mln. manat təsdiq edilmişdir. Bu məbləğin əsas hissəsi, yəni 2861,8 mln. manat və ya 97,7 faizi əhaliyə ödənişlərə yönəldilmişdir. Bu vəsaitin 2788,6 mln. manatı (95,2 faizi) əmək pensiyalarının ödənilməsinə, o cümlədən əmək pensiyalarının baza hissəsinə 1518,4 mln. manatı (51,8 faizi), əmək pensiyalarının sığorta hissəsinə 1270,2 mln. manatı (43,4 faizi), sosial sığorta üzrə müavinətlərə 73,2 mln. manat (2,5 faizi) yönəldilmişdir.

Pensiya və müavinətlərin əhaliyə çatdırılması, bank əməliyyatlarının aparılması üzrə xidmət haqqı xərclərinə isə 19,3 mln. manat ayrılmışdır ki, bu da cəmi xərclərin 0,7 faizini təşkil edir. DSMF-in cəmi xərclərindən sığorta olunanların sanatoriya-kurort müalicəsi və sağlamlıq tədbirləri üzrə xərclərin maliyyələşdirilməsinə 18,6 mln. manat (0,6 faiz), DSMF-in mərkəzi və yerli orqanlarının saxlanması xərclərinə 25,5 mln. manat (0,9 faiz), 2009-2015-ci illərdə ölkədə sığorta-pensiya sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə Dövlət Proqramının həyata keçirilməsi məqsədlərinə 2,9 mln. manat vəsait ayrılmışdır.

Büdcədən kənar dövlət fondları sistemində İcbari tibbi sığorta fondu əhəmiyyətli yer tutur.

Bu sığorta forması dövlət sosial sığortanın tərkib hissəsi olmaqla, icbari tibbi sığorta proqramına müvafiq həcmdə əhalinin tibbi və dərman yardımını almasını təmin edir.

İcbari tibbi sığorta Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları üçün ümumdür.

İcbari tibbi sığortanın iqtisadi-təşkilati və hüquqi əsaslarının aşağıdakı prinsiplər təşkil edir:

- icbari və çoxəhatəli xarakteri;
- dövlət zəmanətli tibbi yardımın pulsuz alınması;
- sosial ədalət və ictimai həmrəylik.

Tibbi sığorta icbari və könüllü formada həyata keçirilir.

Tibbi sığorta – sığorta hadisəsi baş verdikdə (xəstələndikdə) toplanmış vəsait hesabına əhalinin tibbi yardım almasına təminat verir. “Tibbi sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu 28 oktyabr 1999-cu ildə qəbul edilmişdir (son illərdə düzəlişlər edilmişdir).

Sığorta olunanlardan yığılmış vəsait (sığorta haqları) hesabına zəmanətli tibbi yardımın və profilaktik tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə, sığorta hadisəsinin baş verdiyi halda ödənilməsi tibbi sığortanın əsas məqsədidir.

İcbari tibbi sığorta səhiyyə sistemi üçün əlavə gəlir mənbəyinin yaradılmasına imkan verir.

İcbari tibbi sığorta gəlirləri:

Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin vəsaitləri;

İcbari tibbi sığorta haqları və qanunvericiliklə qadağan olunmayan digər daxilolmalardan ibarətdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 27 dekabr tarixli 2592 sayılı Sərəncamı ilə AR Nazirlər Kabineti yanında İcbari Tibbi Sığorta üzrə Dövlət Agentliyi yaradılmış və səhiyyə xidmətlərinin, tibbi profilaktika və reabilitasiyasının maliyyələşdirilməsi üçün bütün ayırmaların bu qurumda cəmləşdirilməsi nəzərdə tutulur.

Agentliyin tibbi profilaktika və reabilitasiya müəssisələri ilə münasibətləri müqavilələrlə tənzimlənir.

Tibbi sığorta – sığorta hadisəsi baş verdikdə (xəstələndikdə) toplanmış vəsait hesabına əhalinin tibi yardım almasına təminat verir. “Tibbi sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu 28 oktyabr 1999-cu ildə qəbul edilmişdir (son illərdə düzəlişlər edilmişdir).

Sığorta olunanlardan yığılmış vəsait (sığorta haqları) hesabına zəmanətli tibbi yardımın və profilaktik tədbirlərin maliyyələşdirilməsi, sığorta hadisəsinin baş verdiyi halda ödənilməsi tibbi sığortanın əsas məqsədidir.

İcbari tibbi sığorta səhiyyə sistemi üçün əlavə gəlir mənbəyinin yaradılmasına imkan verir.

İcbari tibbi sığorta gəlirləri:

Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin vəsaitləri;

İcbari tibbi sığorta haqları və qanunvericiliklə qadağan olunmayan digər daxilolmalardan ibarətdir.

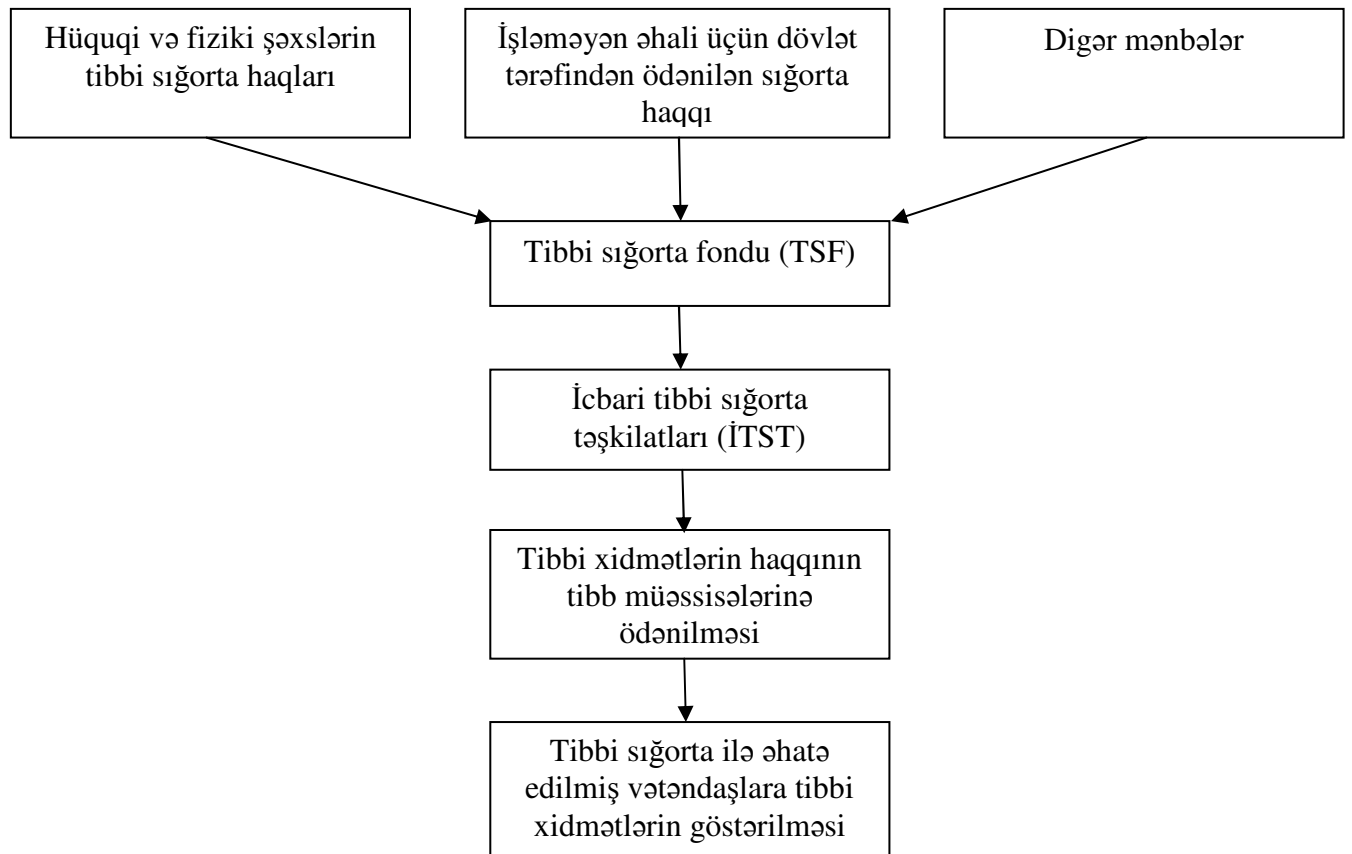
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 27 dekabr tarixli 2592 sayılı Sərəncamı ilə AR Nazirlər Kabineti yanında İcbari Tibbi Sığorta üzrə Dövlət Agentliyi yaradılmış və səhiyyə xidmətlərinin, tibbi profilaktika və reabilitasiyanın maliyyələşdirilməsi üçün bütün ayırmaların bu qurumda cəmləşdirilməsi nəzərdə tutulur.

Agentliyin tibbi profilaktika və reabilitasiya müəssisələri ilə münasibətlər müqavilələrlə tənzimlənir.

Tibbi sığorta könüllü formada da həyata keçirilə bilər.

Könüllü tibbi sığorta olunan icbari tibbi sığorta proqramında müəyyənləşdirilmiş tibbi yardımlarla yanaşı, könüllü tibbi sığorta müqaviləsi əsasında əlavə tibbi yardım almaq hüququnu da əldə etmiş olur. Könüllü tibbi sığortada sığorta edənlər – fiziki şəxslər və onların mənafeyini ifadə edən hüquqi şəxslər iştirak edə bilərlər. Bu növ sığortada sığorta haqlarının məbləği könüllü tibbi sığorta proqramına uyğun olaraq tərəflərin razılığı ilə müəyyən edilir və tibbi xidmətlər üçün tariflər sığorta təşkilatı ilə bu xidmətləri göstərən tibbi müəssisəsi arasında razılaşdırmaya əsasən müəyyən edilir.

İcbari tibbi sığorta aşağıdakı kimidir:

İcbari və könüllü tibbi sığortanın tətbiq olunması aşağıdakı mühüm vəzifələrin həyata keçirilməsinə yönəldilmişdir:

- Səhiyyənin maliyyələşdirilməsinin yeni mənbəyinin yaradılmasına və səhiyyə sistemi üçün yeni resursların səfərbər edilməsinə;
- Səhiyyə siyasətinin daha yaxşı planlaşdırılmasına, səhiyyə fondlarından daha səmərəli istifadə etmək üçün onların vahid təşkilatda cəmləşdirilməsinə;
- Səhiyyə sistemində tənzimləmə, xidmətlərin göstərilməsi və satın alınması funksiyalarının ayrılmasına;
- Sistemin şəffaflığının təmin olunmasına

3.3. Dövlət Neft Fondunun yaradılmasının məqsədi və istifadə istiqamətləri

AR-nın Dövlət Neft Fondu – “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondunun yaradılması haqqında” AR Prezidentinin 29 dekabr 1999-cu il tarixli 243 №-li Fərmanına uyğun olaraq yaradılmışdır.

Fondun məqsədi – neftin və qazın kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatının pay bölgüsünə dair sazişlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı əldə edilən gəlirlərin toplanması və səmərəli idarə edilməsindən ibarətdir.

Fondun əsas vəzifəsi Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının bugünkü və gələcək nəsillərinin mənafeyi naminə neft və qaz ehtiyatlarının kəşfiyyatı və işlənməsi sahəsində bağlanmış sazişlərin həyata keçirilməsindən və Fondun öz fəaliyyətindən əldə olunan valyuta və digər vəsaitin yığılmasını və səmərəli idarə olunmasını təmin etməkdir.

Dövlət Neft Fondu büdcədən kənar dövlət təsisatıdır, hüquqi şəxsdir, bank təşkilatlarında hesablaşma və digər hesablara malikdir.

Fond öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyasını, Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarını və sərəncamlarını, habelə fondun Əsasnaməsini rəhbər tutur.

Azərbaycan Respublikası dövlət Neft fondu haqqında Əsasnamə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2000-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

Həmin Əsasnaməyə uyğun olaraq Fond Azərbaycan Respublikası Prezidenti qarşısında hesabat verir və məsuliyyət daşıyır.

Dövlət Neft Fondunun gəlirlərinin formalaşması mənbələri aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikasının payına düşən karbohidrogenlərin satışından əldə edilən xalis gəlirlər;
- Neft-qaz sazişlərinin imzalanması və icrası ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinə və ya səlahiyyətli dövlət orqanına sərmayəçilər tərəfindən ödənilən bonuslar (mükafatlar);

- Karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi ilə əlaqədar sərmayəçilər tərəfindən müqavilə sahəsində istifadə üçün ödənilən akrhesabı ödənişlər;
- Neft-qaz layihələrinin həyata keçirilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının payına düşən dividendlər və mənfəətin bölüşdürülməsindən əldə edilən gəlirlər;
- Neft və qazın AR-nın ərazisi ilə Bakı-Supsa, BTC və BTƏ ixrac boru kəmərləri vasitəsi ilə ötürülməsindən əldə edilən gəlirlər;
- Neft-qaz sazişləri çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinə və ya səlahiyyətli dövlət orqanlarına sərmayəçilər tərəfindən verilən aktivlərdən əldə edilən gəlirlər;
- Neft Fondunun aktivlərinin yerləşdirilməsindən, idarə olunmasından, satışlarından yaxud satışlarından kənar əldə edilən gəlirlər, aktivlərin balans valyutasının (AZN) yenidən qiymətləndirilməsindən alınan gəlirlər;
- Qrantların və digər təmənnasız yardımlar;
- Qanunvericiliyə uyğun olaraq digər gəlirlər və daxilolmalar.
- Qanunvericiliyə müvafiq olaraq Fondun gəlirləri vergi, rüsum və ödənişlərdən azaddır.

* Qanunvericiliyə müvafiq olaraq Fondun gəlirləri vergi, rüsum və ödənişlərdən azaddır.

* Dövlət Neft Fondunun vəsaiti ölkənin sosial-iqtisadi tərəqqisi naminə ən mühüm ümumilli problemlərin həllinə və strateji əhəmiyyətli infrastruktur obyektlərinin inşa və rekonstruksiya edilməsinə istifadə edilə bilər.

Fondun vəsaitinin istifadəsi AR Prezidentinin Sərəncamları ilə hər il üçün təsdiq edilmiş əsas istiqamətlərə (proqrama) uyğun olaraq həyata keçirilir.

Neft fondunun valyuta vasitələrinin idarə olunması ilə bağlı fəaliyyəti ölkə Prezidentinin 19 iyun 2001-ci il tarixli 511 sayılı Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondunun valyuta vəsaitinin

saxlanması, yerləşdirilməsi və idarə edilməsi haqqında qaydalar”a uyğun olaraq həyata keçirilir.

Dövlət Neft Fondunun idarə olunan vəsaiti investisiya reytingli banklarda və aktivlərdə yerləşdirilir. Fondun vəsaitinin uçuğu və istifadə edilməsi haqqında hesabatın tərtib edilməsi qaydaları Fondun Müşahidə Şurası tərəfindən müəyyən edilir.

Dövlət Neft Fondunun vəsaiti dövlət hakimiyyəti orqanlarına, dövlət və qeyri-dövlət müəssisələrinə kredit (borc) verilməsinə, eləcə də AR-nın yurisdiksiyasında olan hər hansı bir subyektin borcunun (öhdəliyinin) girovu qismində istifadə oluna bilməz.

Azərbaycan Respublikası DNF-in 2014-cü il büdcəsinin gəlir mənbələri aşağıdakı cədvəl məlumatları ilə xarakterizə olunur.

Cədvəl 3.3.

(mln. manat)

Sıra №	Gəlir mənbələri	Gəlirin məbləği	Yekuna görə %-lə
1.	Azərbaycan Respublikasının payına düşən karbohidrogenlərin satışından əldə edilən xalis gəlirlər (karbohidrogenlərin nəql edilməsi üzrə məsrəflər, bank, gömrük rəsmiləşdirilməsi, müstəqil nəzarət (sörveyer), marketing və sığorta xərcləri çıxmaq şərti ilə, habelə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin sərmayəçiləri, payçısı və ya tərəfdaşı olduğu layihələrdə onun sərmayəsinə və ya iştirak payına düşən gəlirlər istisna olmaqla)	11221,3	96,5
2.	Karbohidrogen ehtiyatların işlənməsi ilə əlaqədar sərmayəçilər tərəfindən müqavilə şəhəsində istifadə üçün ödənilən akrhesabı ödənişlər	1,7	0,01
3.	Neftin və ya qazın Azərbaycan Respublikasının ərazisi ilə ötürülməsindən əldə edilən gəlirlər	6,3	0,05
4.	Dövlət Neft Fondunun valyuta aktivlərinin yerləşdirilməsindən və idarə olunmasından əldə edilən gəlirlər	379,6	3,3
5.	Neft-qaz sazişlərinin imzalanması və ya icrası ilə bağlı sərmayəçilər tərəfindən ödənilən bonuslar	18,0	0,2
6.	Qanunvericiliyə uyğun olaraq digər gəlirlər və daxilolmalar	0,1	0,0
	Cəmi:	11 626,9	100,0

Göründüyü kimi Dövlət Neft Fondunun 2014-cü il büdcəsi üzrə gəlir mənbələrinin əsas hissəsi, yəni 11,2 mlrd. manatı və ya 96,5 faizi Azərbaycan

Respublikasının payına düşən karbohidrogenlərin satışından əldə edilən xalis gəlirdən ibarətdir.

Dövlət Neft Fondunun valyuta aktivlərinin yerləşdirilməsindən və idarə edilməsindən əldə edilən gəlirlər 379,6 mln. manat və ya cəmi gəlirlərin 3,3 faizini təşkil edir.

Neft və qaz sazişlərinin imzalanması və ya icrası ilə bağlı sərmayəçilər tərəfindən ödənilən bonuslar 18,0 mln. manat və ya 0,2 faiz təşkil edir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun 2014-cü il büdcəsinin xərcləri aşağıdakı məqsədlərə yönəldilmişdir:

Cədvəl 3.4.

(mln.manat)

Sıra №	Xərclər	Xərclərin məbləği	Yekuna görə %-lə
1.	Qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial-məişət və məskulaşma məsələləri ilə bağlı bəzi tədbirlərin maliyyələşdirilməsi	300,0	2,6
2.	Azərbaycan Respublikasının 2014-cü il dövlət büdcəsinə transfert	9337,0	82,3
3.	Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulması layihəsinin maliyyələşdirilməsi	80,2	0,7
4.	Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu layihəsinin maliyyələşdirilməsi	132,3	1,2
5.	2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramının maliyyələşdirilməsi	33,7	0,3
6.	Azərbaycan Respublikasında bütün yaşayış məntəqələrinə çıxış imkanı yaradan yüksək sürətli fiber-optik şəbəkənin qurulması layihəsinin maliyyələşdirilməsi	100,0	0,9
7.	Neft-Qaz-Kimya Kompleksinin tikintisi layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi	285,0	2,5
8.	Türkiyə Respublikasında "Star" Neft Emalı Kompleksinin tikintisi layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi	223,6	2,0
9.	TANAP layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi	800,0	7,0
10.	Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun idarə edilməsi ilə bağlı xərclər	58,1	0,5
	Cəmi:	11 349 934,8	100,0

Göründüyü kimi DNF-in 2014-cü il büdcə xərclərinin əsas hissəsi, yəni 9337,0 mln. manatı və ya 82,3 faizi Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinə

ayırma təşkil edir. Qalan məbləğin 800,0 mln. manatı və ya 7 faizi TANAP layihəsinə Azərbaycanın iştirak payının maliyyələşməsinə, 300,0 mln. manatı və ya 2,6 faizi qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial-məişət və məskunlaşma məqsədləri ilə bağlı tədbirlərin maliyyələşməsinə, 285,0 mln. manatı və ya 2,5 faizi Neft-Qaz və Neft-Kimya Kompleksinin tikintisi layihəsində Azərbaycanın iştirak payının maliyyələşdirilməsinə, 223,6 mln. manatı (2,0 faizi) Türkiyə Respublikasında “Star” Neft Emalı Kompleksinin tikintisində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsinə yönəldiləcəkdir. Bundan əlavə 132,3 mln. manat Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu layihəsinin maliyyələşdirilməsinə, 80,2 mln. manat (0,7%) Samur-Abşeron suvarma sisteminin qurulması layihəsinin maliyyələşdirilməsinə sərf olunacaq Azərbaycan Respublikası DNF-in idarəetmə ilə bağlı xərclərə 58,1 mln. manat vəsait ayrılmışdır. 2014-cü ildə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun xərc istiqamətlərində 2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramının maliyyələşdirilməsinə 33,7 mln. manat vəsait ayrılmışdır.

Azərbaycan Respublikası DNF-nin investisiya siyasəti ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərir. 2014-cü ildə Dövlət Neft Fondu əsas kapitalın itirilməsi riskinin əsaslı sürətdə aşağı salınması və bununla da maksimum gəlirliyin əldə edilməsinə imkan verən tədbirlərin həyata keçirilməsi istiqamətində investisiya siyasəti həyata keçirəcəkdir. 2014-cü ildə Fondun investisiya portfelinin proqnoz məcmu dəyəri 27 milyard manat məbləğində nəzərdə tutulmuşdur.

İnvestisiya portfelinin məcmu dəyəri Neft Fondunun büdcəsində təsdiq edilmiş xərclərin aparılması üçün konvertasiya edilərək manat hesablarına köçürülmüş vəsait çıxıldıqdan sonra qalan xarici valyutada ifadə olunan aktivlərin aylıq olaraq yenidən qiymətləndirilməsi əsasında müəyyən edilir.

NƏTİCƏ

Azərbaycan Respublikasının maliyyə sistemində aparıcı və istiqamətləndirici rol oynayan dövlət maliyyəsi dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondlarının yaradılması və istifadə olunmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət maliyyəsinin məqsədi dövlət hakimiyyəti və dövlət idarəsi orqanlarının funksiya və vəzifələrinin həyata keçirilməsinin əsas maliyyə təminatı mənbəidir. Dövlət maliyyəsinin formalaşması və istifadəsi prosesində dövlətlə təsərrüfat subyektləri və əhali arasında yaranan maliyyə münasibətləri maliyyə münasibətləri sistemində əhəmiyyətli yer tutur. Dövlət maliyyəsi vasitəsilə ölkənin iqtisadiyyatın aparıcı sahələrinin mütənasib inkişafı təmin edilir, sosial proseslər tənzimlənir, regionların tarazlı sosial-iqtisadi inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərilir, ölkənin müdafiə qabiliyyəti möhkəmləndirilir və digər ümumdövlət əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirilir.

Dövlət maliyyəsinin formalaşması və istifadə edilməsi dövlət hakimiyyəti orqanlarının sərəncamında mərkəzləşdirilən müxtəlif pul vəsaiti fondları formasında həyata keçirilir ki, bunlar da başlıca olaraq dövlət büdcəsi və büdcədən kənar dövlət fondları şəklində çıxış edir.

«Büdcə sistemi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda göstərildiyi kimi, «Büdcə Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət hakimiyyəti və özünüidarəetmə orqanları vasitəsilə dövlətə və bələdiyyələrə məxsus vəzifə və funksiyaları yerinə yetirmək üçün lazım olan pul vəsaitinin yığılması və istifadə olunması üçün əsas maliyyə sənədidir».

Dövlət büdcəsi ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında getdikcə daha böyük rol oynayır. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş iqtisadi inkişaf strategiyasına uyğun olaraq son illərdə dövlət büdcəsi və digər iqtisadi alətlər vasitəsilə ölkə iqtisadiyyatının möhkəmlənməsi, özəl sektorun inkişafının stimullaşdırılması, əhəlinin maddi durumunun yaxşılaşdırılması sahəsində kompleks tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu inkişaf strategiyasının Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam

eidirilməsi nəticəsində ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı daha da sürətlənmişdir. 2013-cü ildə ümumi daxili məhsul 5,8 faiz, qeyri neft sektorunda isə 10,0 faiz artıb. Dövlət büdcəsinin mədaxili 19,5 mlrd. manat, xərcləri isə 19,1 mlrd. manat icra edilmişdir.

Dövlət maliyyəsi və onun aparıcı həlqəsi olan dövlət büdcəsinin əsas inkişaf xüsusiyyətləri onun iqtisadi inkişaf, investisiya və sosialyonümlü və müdafiə qabiliyyətli xarakter kəsb etməsində ifadə olunur.

2013-cü ildə dövlət büdcəsinin gəlirləri ÜDM-in 33,8 faizini təşkil etməklə 19496,3 mln. manat icra edilmişdir ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 2 milyard 214,8 milyon manat və ya 12,8 faiz çoxdur. 2013-cü il dövlət büdcəsinin gəlirlərinin 11350,0 mln. manatını Dövlət Neft Fondundan transfertlər, 6,4 milyard manatını Vergilər Nazirliyi, 1,4 milyard manatını Gömrük Komitəsinin xətti ilə, 0,1 faizini isə digər daxilolmalar təşkil etmişdir.

2013-cü il dövlət büdcəsinin xərcləri ümumi daxili məhsulun 33,2 faizini təşkil etməklə 19,1 milyard manat icra edilmişdir. Bu, 2012-ci illə müqayisədə 9,2 faiz çoxdur.

Büdcə xərclərinin daha çox ölkənin iqtisadi inkişafına təsir edən faktora çevrilməsi üçün struktur islahatların davam etdirilməsi, maliyyə təminatı dövlət və icmal büdcələrin vəsait hesabına həyata keçirilən sosial və investisiya layihələrinin, iri maliyyətutumlu əsaslı alışların və xidmətlərin iqtisadi-maliyyə əsaslandırılmasının optimallaşdırılması və bu layihələrin gələcəkdə əlavə maliyyə öhdəlikləri yaratmaması üçün qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi 2013-cü ildə prioritet vəzifələr sırasında olmuşdur.

Dövlət maliyyəsinin aparıcı və istiqamətləndirici rolu regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı çərçivəsində zəruri infrastrukturun qurulması, o cümlədən nəqliyyat, qaz, enerji, su, meliorasiya layihələri və təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, idman və digər sosial sahələrdə layihələrin həyata keçirilməsində öz əksini tapmışdır. Ölkənin insan kapitalının inkişafı, əjalinin keyfiyyətli tibbi xidmətlə təmin olunması və digər sosial sahələr üzrə işlər daim diqqət mərkə-

zində olmuşdur. İl ərzində 300-ə qədər məktəb, 40 səhiyyə, 62 bağça, 27 idman, 29 mədəniyyət və digər sosial obyektlər tikilmiş və ya əsaslı təmir olunmuşdur.

2013-cü ilin dövlət büdcəsində əmək haqqlarının artırılması üçün 240 milyon manatdan çox vəsait sərf edilmişdir. Ümumiyyətlə 2013-cü ildə dövlət büdcəsindən sosialyönümlü xərclərin maliyyələşdirilməsi üçün ayrılan vəsaitin xüsusi çəkisi 32,6 faiz olmaqla 6,2 milyard manat təşkil etmişdir ki, bu da 2012-ci ilə nisbətən 8,9 faiz çoxdur.

2013-cü ilin dövlət büdcəsi ölkənin iqtisadi gücünün artması, əhəlinin həyat səviyyəsinin daha da yüksəlməsi istiqamətində mühüm mərhələ olmuşdur.

Dövlət maliyyəsi və onun aparıcı və istiqamətləndirici həlqəsi kimi dövlət büdcəsi, büdcədən kənar dövlət fondları, ölkədə həyata keçirilən tarazlaşdırılmış maliyyə və pul siyasəti inflasiyasının aşağı səviyyədə saxlanmasına və manatın sabitliyinin qorunmasına zəmin yaratmışdır.

İlin sonuna 50 milyard dollar məbləğində çatdırılan və ÜDM-in 70 faizi səviyyəsində olan strateji valyuta ehtiyatları ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını şərtləndirən mühüm amillərdən birinə çevrilmişdir.

Nəhayət, xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, dövlət maliyyəsi vasitəsilə keçən dövrdə ümumilikdə regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının icrasına 50,7 mlrd. manat, o cümlədən ikinci inkişaf proqramının icrasına 34,7 mlrd. manat vəsait yönəldilmişdir ki, bu da dövlət maliyyəsinin aparıcı və istiqamətləndirici rolunu bir daha əyani sürətdə sübut edir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995.
2. H.Ə.Əliyev. Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Bakı-2001.
3. «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 14 aprel 2009-cu il tarixli Fərmanı
4. Prezident İlham Əliyevin 2014-cü il fevralın 5-də Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramlarının icrasına həsr olunmuş konfransdakı nitqi. “Xalq qəzeti”, 6 fevral 2014-cü il.
5. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı, 2006.
6. «Büdcə sistemi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2 iyul 2002-ci il
7. «Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1999
8. Azərbaycan Respublikasının 2012-ci il üçün dövlət büdcəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 6 dekabr 2011 ci il
9. «Azərbaycan Respublikasının 2013-cü il Dövlət büdcəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 30 noyabr, 2012-ci il
10. Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 2014-cü il büdcəsi haqqında AR-nın Qanunu. 22 noyabr 2013-cü il
11. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun 2014-cü il büdcəsi haqqında AR-nın Qanunu, 19 dekabr 2013-cü il
12. “Tibbi sığorta haqqında” AR-nın 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Qanunu
13. “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondunun yaradılması haqqında” AR Prezidentinin 29 dekabr 1999-cu il tarixli Fərmanı.
14. Bağırov D.A. Vergi nəzarəti. Dərslik. Bakı, 2006
15. Mirələm Həsənlı. Vergilər. Bakı, 1999
16. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi yanında Dövlət Xəzinədarlığı haqqında əsasnamə. Bakı, 2009

17. Azərbaycan Respublikasının vahid büdcə təsnifatı. Bakı, 2006
18. Abbasov A. Azərbaycanca maliyyə bazarının formalaşması və bazar iqtisadiyyatında maliyyə-kredit sisteminin problemləri. Bakı, 2003
19. Bədəlov Ş.Ş., Məhərrəmov R.B., Qurbanov F.Ə. Büdcə sistemi. Dərslik. Bakı, 2003
20. Bağırov D.A, Həsənlı M.X. Maliyyə Dərslik. Bakı, 2011
21. Xankişiyev B.A. Büdcə prosesi və büdcə təsnifatı. Bakı, 2002
22. Azərbaycan Respublikasının statistik göstəriciləri. Bakı, 2014
23. Novruzov M.. Hüseynov X. Maliyyə. Dərslik. Bakı, 2009
24. Kərimov A.M. Maliyyə. Dərslik. Bakı, 2001
25. Məmmədov S.M. Maliyyə. Dərslik Bakı 1997
26. Романовский М.В., Врубловская О.В. – Финансы, учебник, Москва, 2012
27. Грязнова А.Г., Маркина Е.В. – Финансы, учебник. Москва, 2012